

LIETUVOJE IŠLEISTOS LITERATŪROS APIE AMERIKOS
AUTOCHTONUS APŽVALGA: NUO NUOTYKINIŲ ROMANŲ IKI
DVASINIO TOBULĖJIMO LEKTŪROS

ZIGMAS VITKUS

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.80.2>

Klaipėdos universitetas

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Lietuva

2023. 80

SANTRAUKA. Šiame straipsnyje pateikiama nuo XIX iki XXI amžiaus Lietuvoje išleistos grožinės ir pažintinės literatūros apie Šiaurės ir Pietų Amerikos autochtonus apžvalga, rekonstruojamos ir analizuojamos šio žanro knygų atsiradimo Lietuvos literatūroje aplinkybės ir sąsajos su socialiniu, kultūriniu ir politiniu kontekstu. Autoriaus teigimu, nuotykinė literatūra apie Amerikos vietines tautas užėmė ypatingą vietą Lietuvos literatūros ir vaikų socializacijos istorijoje. Tai bene vienintelis literatūros žanras, kuris buvo praktikuojamas (žaidžiama *indėnais*), o sovietinės okupacijos metais atliko lango į Vakarų funkciją. Autorius tyrinėja, kokios knygos apie *indėnus* buvo leidžiamos Lietuvoje ir kodėl būtent jos, kaip keitėsi šio žanro knygų leidybos tendencijos, kokia buvo šios literatūros recepcija visuomenėje.

RAKTAŽODŽIAI: literatūra, vaikų ir jaunimo literatūra, paauglių literatūra, nuotykinė literatūra, autochtonai, čiabuviai, indėnai, leidyba.

IVADAS

Šiame straipsnyje ketinu pateikti Lietuvoje išleistos grožinės ir pažintinės literatūros apie Šiaurės ir Pietų Amerikos autochtonus¹ apžvalgą, rekonstruoti ir aptarti svarbiausių šio žanro knygų atsiradimo aplinkybes ir sąsajas su platesniu socialiniu, kultūriniu ir politiniu kontekstu. Taikydamas aprašomąją, lyginamąją ir interpretacinę analizę siekiu ne tik apžvelgti ir susisteminti Lietuvoje nuo XIX amžiaus ligi šiol pasirodžiusias publikacijas apie Amerikos vietines tautas, bet ir atskleisti šio literatūros žanro reikšmę daugeliui lietuvių skaitytojų kartų – ji šiandien tebėra neįvertinta.

¹ Straipsnyje sąmoningai vartoju žodžius *autochtonai*, *čiabuviai*, *vietinės tautos* vengdamas sakyti *indėnai* (nors šis įvardijimas būtų įprastesnis). Kasdienėje kalboje įsigalėjusią sąvoką *indėnai* darbe vartoju tik įvardydamas konkrečią žaidimų rūšį, t. y. žaidimą *indėnais*. Tokį apsisprendimą lėmė trys motyvai: šio žodžio kasdieniškuimas, jis jau nebegali būti analitinė sąvoka; tai, jog šis apibūdinimas yra atsiradęs iš istorinio nesusipratimo – Kristupas Kolumbas manė atradęs jūrų kelią į Indiją; be to, jame ataidi kolonializmo epochos, kurios metu buvo naikinamos autochtonų kultūros, frazeologija. Patys Šiaurės Amerikos autochtonai į sąvokos *indėnai* vartoseną žvelgia ambivalentiškai, nors sąvoka šiaip jau plačiai paplitusi ir įprasta. Taip pat vartojami *natives* ar *First Nations* įvardijimai arba minimas konkrečios tautos (*genties*) pavadinimas.

Tyrimas turėtų padėti suprasti, kodėl būtent nuotykinės istorinės knygos apie Šiaurės Amerikos [toliau – Amerikos] autochtonus veik 200 metų buvo viena populiariausių (populiariausia?) Lietuvos vaikų, paauglių ir jaunimo literatūra, kuomet ji buvo išskirtinė, kaip keitėsi jos leidybos tendencijos ir kaip paaiškinti susidomėjimo ja sumažėjimą po 2000-ųjų (o gal transformaciją?).

Nuotykių klasiką apie Šiaurės Amerikos vietines tautas išskirtine daro ne tik jos objektas, bet ir tai, jog ši literatūra buvo bene vienintelė, kuri buvo ne tik skaitoma, bet ir praktikuojama – (iš)žaidžiama. Tiksliau, funkcionavo kaip žaidimo instrukcija ir įkvėpimo šaltinis. Kaip pastebėjo istorikas ir žurnalistas Andrejus Šaryj (Шарый 2007) žaidimo *indénais* (būtent taip jis vadintas) populiarumą lėmė unikali jo struktūra ir patrauklesni nei kitų kiemo žaidimų elementai.

Intriguojančioje esė „Sakalo akis ir Ulzana išeina į karo taką – *non fiction*“ Šaryj pamini keletą esminių šio žaidimo aspektų: ryškų egzotiškumą, „užsienietišumą“, laukiniškumą, gamtiškumą, sudėtingą ženklų ir simbolių sistemą, kalbą, tai, kad šis žaidimas reikalavo nedaug inventoriaus ir, svarbiausia, siejosi su laisve ir savarankiškumu – vertybėmis, ypač svarbiomis bręstančiam vaikui (tais laikais dažniausiai berniukui).

Tiesą sakant, žaidimas *indénais* nebuvo įprastas formalus žaidimas su taisyklėmis, kaip, tarkime, kvadratas ar tinklinis, bet veikiau tam tikras žaidimo etosas, kurį stimuliuojo trijų klasikinių autorių – Jameso Fenimoro Cooperio, Karlo May'aus ir Liselotte'ės Welskopf-Henrich – kūryba ir kino filmai (Vokietijos Demokratinės Respublikos kino studijos DEFA produkcija) bei susirašinėjimas su bendraminčiais (Matulevičius 2009: 73–74).

Komunikacijos istoriko Rimvydo Laužiko pastebėjimu, „literatūra visada randasi sociopolitiniame kontekste ir patiria jo spaudimą“². Literatūra apie Amerikos autochtonus gerai iliustruoja šią tezę. Nuo XIX amžiaus pabaigos atlikusi ugdomąjį ir pramoginį vaidmenį, SSRS okupuotoje Lietuvoje *indianistinė* literatūra (ir ypač jos ekranizacijos) neišvengė instrumentalizavimo politiniais tikslais, nors jos panauda, panašu, nebuvo direktyvi. Tiesiog šiai literatūrai esmingos laisvės, solidarumo, vieno lyderio (herojaus), pagarbos gamtai, meilės idėjos labai tiko kaip savotiška kontrastinė medžiaga tikram ar tariamam JAV grobikiškumui ir merkantilizmui išryškinti. Tai iš dalies paaiškina, kodėl tokia literatūra (ir filmai) klestėjo Šaltojo karo metais – septintame bei aštuntame dešimtmetyje ir buvo palaikoma kai kurių komunistinių lyderių³.

² Džiazuojanti istorija. Kaip grožinė literatūra formuoja mūsų santykį su istorija? Prieiga internete <<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000181614/dziazuojanti-istorija-kaip-grozine-literatura-formuoja-musu-santyki-su-istorija>> [žiūrėta 2023 03 01].

³ Interviu su Gojko Mitičiumi kanale MDR Kultur. Prieiga internete <https://www.youtube.com/watch?v=OhlBLiO9xg&t=82s&ab_channel=leona1940>.

Sykiu nuotykių klasika apie Amerikos autochtonus buvo tas žanras, tiksliau, nuotykinės literatūros žanro dalis, kuri neakivaizdžiai jungė demokratiškuose Vakaruose ir autoritarinių, totalitarinių režimų valdomuose kraštuose egzistavusias vaikų ir jaunimo kultūras. Pastariesiems ši literatūra (ir filmai), be kita ko, buvo vienas langų į Vakarus ir – lietuvių jaunimo atveju – nepriklausomą tarpukario Lietuvą. Kiek jaunų žmonių žvelgė į šį langą – nežinia, tačiau bent jau nuo septinto iki aštunto dešimtmečio Kaune jų būta nemažai (Vitkus 2023: 40–46).

Atitinkamai XIX amžiaus nuotykinė literatūra atspindėjo bendrą susidomėjimą tolimais „egzotiškais“ kraštais ir jų gyventojais, o knygos buvo būdas į juos nukeliauti. Kaip pastebėjo vaikų literatūros tyrinėtoja Džiuljeta Maskaliūnienė, jei lietuviai XIX amžiaus trečiame–aštuntame dešimtmetyje keliauja tik po netolimas parapijas (Valančiaus „Palangos Juzė“, Mikalojaus Akelaičio „Kvestorius, po Lietuvą važinėdamas, žmones bemokinas“) (Maskaliūnienė 2011: 14), tai su Cooperiu, Domeika ir vėliau May’umi gali leistis jau į tolimas keliones (beje, May’aus romanai anuomet taip ir vadinti – „kelionių romanai“).

Nors šiandien literatūra apie Amerikos autochtonus kaip nuotykinė literatūra nėra populiari ir, drįsčiau teigti, funkcionuoja kaip penktame–aštuntame dešimtmetyje gimusių vaikų nostalgijos savo vaikystei, paauglystei ir jaunystei plotmėje, kadaise ji buvo bene pagrindinė santykį su praeitimi ir kitomis kultūromis formavusi medija (devintame dešimtmetyje ji įgijo konkurentą – filmus su Bruce’u Lee, kurie buvo žiūrimi per VHS (angl. *Video Home System*) sistema)⁴.

Klausimą, ar nuotykių klasiką apie Amerikos autochtonus būtų galima laikyti *istoriniais nuotykiniais romanais*, siūlyčiau palikti atvirą. Esu linkęs manyti, kad literatūros apie autochtonus atveju iš šių trijų žodžių reikėtų akcentuoti antrąjį – *nuotykiniai*. Mat daugeliui autorių (išskyrus gal tik Cooperį, Welskopf-Henrich ar lenkų autorių Arkadijų Fiedlerį) labiau rūpėjo perteikti nuotyki, nei atlikti daugmaž tikslią istorinės situacijos rekonstrukciją.

Maža to, daugmaž sutariama, kad istorinio romano autorius turėtų rašyti apie gerokai laike nutolusias epochas, negyventi aprašomoje epochoje ir (ar) nepažinoti tuo metu gyvenusius žmonių, padirbėti su šaltiniais⁵. Kaip žinoma, turbūt didžiausią įtaką nuotykinės literatūros laukui padaręs May’us rėmėsi daugiausia išmone ir apskritai tik 1908 metais nuvyko į JAV, o Cooperis rašė daugiau mažiau apie laiką, kuriame gyveno pats arba nelabai nutolusį.

Būtent subtilus tikrovės ir vaizduotės santykis bene geriausiai nusako skirtį tarp „*nuotykinio istorinio romano*“ ir „*nuotykinio istorinio romano*“. Taigi, tarkime,

⁴ Sąvoką *medijos* šiame tekste suprantu plačiau, Marshallo McLuhano nusakyta prasme – kaip bet kokią priemonę, kuria perduodama žinia (informacija). Žr.: McLuhan, Marshall. *Understanding Media. The Extension of Man*. Cambridge: MIT Press, 7–8.

⁵ Fiction. Prieiga internete <<https://plato.stanford.edu/entries/fiction/>> [žiūrėta 2023 03 06].

Mikos Waltario knygos būtų istoriniai romanai, o Kazio Almeno „Skomanto“ istorijos – labiau nuotykinės. Nors Almeno romanuose „Upė į rytus, upė į šiaurę“ arba „Šienapjūtėje“ (pirmame pasakojama apie žemaičių nuotykius Šiaurės Amerikoje XIX amžiaus pradžioje) abu dėmenys subalansuoti.

Šį tyrimą skatina atlikti tai, jog tokios apžvalgos neturime, nors lietuvių literatūros, kurioje vienaip ar kitaip išnyra *indėnai*, analizių esama. Paminėčiau Loretos Jakonytės straipsnį, kuriame ji nagrinėja Prano Mašio grožinę kūrybą, kurią įkvėpė Ernesto Seton-Tompsono knygos, ypač „Mažieji laukinukai“ (1903) (Jakonytė 2014: 2–7), Eugenijos Valienės atliktą Kazio Almeno kūrybos tyrimą (Valienė 2009: 14, 24), minėtos Džiuljetos Maskuliūnienės XIX–XX amžiaus lietuvių vaikų literatūros tyrinėjimus (jos straipsniuose apie indėnus nerašoma, tačiau puikiai užčiuopiama XIX amžiaus antroje pusėje išaugęs lietuvių susidomėjimas tolimesnėmis kelionėmis, kas atspindėjo bendrąsias europines tendencijas domėtis „egzotiškomis“ kultūromis ir nuotykiuoti) (Maskuliūnienė 2011: 14) ir Marijos Aušrinės Pavilionienės XX amžiaus Vakarų dramaturgijos studiją, kurioje ji aptaria ir Šiaurės Amerikos čiabuvių dramaturgiją (Pavilionienė 2004: 119–136).

Atskirai norėčiau paminėti Sauliaus Matulevičiaus magistrinį darbą, kuriame jis nagrinėja *indianizmą* Lietuvoje ir, jo žodžiais tariant, pasaulio įprasminimą „žaidžiant indėnus“ (Matulevičius 2009: 4, 36). Be kitų dalykų autorius išskiria esminius kriterijus, kuriais remiantis buvo (ir yra) konstruojama Šiaurės Amerikos indėnų kultūros Lietuvoje reprezentacija: tai istoriškumas, autentiškumas, estetikos svarba, natūralumas ir dvasingumas (Matulevičius 2009: 95–101).

Šie kriterijai vienaip ar kitaip atsispindi ir literatūroje. Jai taip pat svarbus istoriškumas (autoriai siekė vietinių tautų kultūras pavaizduoti tikroviškai), autentiškumas (tekstuose aptinkama daug autochtonų išvaizdos, laikysenos, elgsenos aprašymų, kuriuos mėgdžiojo jų skaitytojai), estetikos svarba (daugelis Amerikos autochtonais susidomėjo dėl ypatingos drabužių ir buities estetikos, spalvingumo), natūralumas ir dvasingumas (dėmesys ir pagarba gamtai).

SUSIPAŽINIMAS – JAMESAS FENIMORE’AS COOPERIS

Literatūros apie *indėnus* – kaip buvo įprasta vadinti šio žanro knygas tarp jaunųjų skaitytojų XX amžiaus antroje pusėje – pradžia Lietuvoje sietina su Jameso Fenimore’o Cooperio (1789–1851) kūrybos publikacijomis. Pirmasis lietuvis (nebūtinai lietuvis etnine prasme) perskaitęs pirmąją grožinę knygą apie Šiaurės Amerikos autochtonus turėjo atsiversti būtent šio amerikiečių rašytojo romaną. Veikiausiai

tai buvo Berko Neumano spaustuvėje, Vilniuje, 1830 metais išleistas „Paskutinis mohikanas“ (t. 1–4), kurį į lenkų kalbą išvertė Feliksas Wrotnowski⁶.

„Paskutinis mohikanas“ anglų kalba pasaulį išvydo 1826 metais, taigi vertimas į lenkų kalbą teuztruko 5 metus, o lietuviškasis, šiek tiek užbėgant už akių, turėjo palaukti 93 metus. Pažymėtina, kad Berkas Neumanas (1778–1841) buvo anks-tyvosios Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz) kūrybos redaktorius ir leidėjas (Lów 2012: 378).

Pirmuosiuose romano „Paskutinis mohikanas“ puslapiuose pateikiamame dali-niame prenumeratorių sąrašė nurodytos bene 169 pavardės, taigi galima susidaryti įspūdį, kiek žmonių siekė įsigyti šią knygą iškart. Kitą Cooperio romaną „Pionie-riai“ 1832 metais išleido jau Jozefo Zawadzkiego spaustuvė, o 1834 metais į lenkų kalbą buvo išverstos „Prerijos“. Beje, pirmasis Cooperio romanas Lietuvos ir Len-kijos kultūros erdvėje „Šnipas“ taip pat buvo išleistas Vilniuje – 1829 metais. Tai nebuvo knyga apie čiabuvius, bet visgi apie Ameriką.

Svarstant, kodėl buvo susidomėta Cooperiu, siūlyčiau atsižvelgti į tuometę Vil-niaus kultūrinę atmosferą, konkrečiai – vilnietiškojo romantizmo klestėjimą (visose penkiose Cooperio knygose apie medžiotoją Odinę Kojinę (angl. *Leatherstocking Tales*) iš esmės plėtojamos romantikams svarbios „aukso amžiaus“ ir „prarasto rojaus“ temos (Vanspankeren 1994: 26–27), revoliucingą Vilniaus universiteto draugijų veiklą, kurioje idealizuotos Jungtinės Valstijos ir siekta atkurti „prarastąjį rojų“ – Abiejų Tautų Respubliką, Tado Kosciuškos paveldą ir Mickevičiaus idėjas bei asmeninius ryšius.

Štai 1819 metais Filomatų ratelyje Vilniuje buvo perskaityta dalis jo nebaigtos komiškos poemos „Bulvė“ (lenk. „Kartofla“) – kurioje apdainavo JAV kaip laisvės ir ateities žemę, svarstė Kolumbo kelionės privalumus ir trūkumus, tarp jų ir apie čiabuvių žudynes. Filomatai ir pats Mickevičius galėjo žinoti ir apie Kosciuškos 1797 metais Filadelfijoje įvykusį susitikimą su majamių vadu Mažuoju Vėžliu⁷, kuriam, kaip pasakojama, padovanojo du savo pistoletus nurodydamas juos panau-doti „prieš pirmą žmogų, kuris ateis tavęs pavergti arba atimti iš tavęs tavo šalį“ (Storoczynski 2009: 232–233).

Galima būtų teigti, kad tai buvo bene pirmasis lietuvių (LDK lietuvių bajoro) susitikimas su Šiaurės Amerikos autochtonu (Mažasis Vėžlys žinojo, jog Kosciūška yra kovotojas už išnaudojamųjų laisvę, palankiai nusiteikęs tiek vietinių gyventojų, tiek juodaodžių vergų atžvilgiu), nors iš pasakojimų šis JAV ir Lietuvos–Lenkijos

⁶ Vertėjas, redaktorius ir rašytojas Feliksas Wrotnowski (1803–1871) – būsimasis 1830–1831 metų sukilimo dalyvis, po sukilimo emigravo į Paryžių.

⁷ Tiek Amerikos Nepriklausomybės kare, tiek Šiaurės Vakarų indėnų kare (1786–1795) Mažojo Vėžlio ve-dami majamiai kovojo prieš JAV. Vėliau akulturavosi, palaikė ryšius su JAV valdžia, kuri jį vėliau iškelė į favoritus. Susitikimą su Kosciūška (Kotscho) inicijavo Mažasis Vėžlys, išgirdęs apie generolo kovas už laisvę.

herojus apie *indėnus* buvo girdėjęs iš anksčiau. 1765 metais Varšuvoje įkurtoje Riterių mokykloje (Varšuvos korpuse) Kosciuškai dėstė Britų armijos pulkininkas Charles Lee, kuris kovojo su prancūzais Amerikoje, buvo vedęs senekų vado dukterį ir priimtas į šią tautą (Storoczynski 2009: 8–9).

Tarp svarbių ryšių, galėjusių turėti įtakos Cooperio populiarumui tarp lietuvių ir lenkų šviesuomenės, buvo jo gana artimas ryšys su Mickevičiumi. Šio iniciatyva 1830 metų pavasarį Romoje įvyko judviejų susitikimas (Rumbinas, Mazur 2012: 25–29). Šis ryšys, be kita ko, maitinamas bendro amato ir respublikos idealų, tikėtina, turėjo įtakos tam, jog Cooperis 1831 metais Paryžiuje įsteigė Amerikos ir Lenkijos komitetą (lenk. *Amerykansko-Polski Komitet Pomocy*), kuris rūpinosi politine ir finansine parama sukilėliams. Šiam komitetui, be kitų, priklausė Edgaras A. Poe ir generolas Marie J. La Fayette'as.

LIETUVA ARAUKANIJOJE – IGNOTO DOMEIKOS PALIKIMAS

Cooperio romanų skaitytojų ratą XIX amžiaus viduryje sudarė akademinė bendruomenė, dalis bajorijos ir miestiečių. Sunku įvertinti, kiek platus buvo šis ratas, veikiausiai ne itin, tačiau jie pamažu formavo ir tvirtino visuomenėje „kilniojo laukinio“ ir jo būvio kaip idealaus vaizdinį, kaip kad Rousseau veikaluose, Voltairė'o satyroje „Atviraširdis“ („L'ingenu“, 1767) ar Michelio de Montaigne esė „Apie kanibalus“ („Des Canibales“, 1580), kurią, be kita ko, galime laikyti vienu pirmųjų veikalų, kritikuojančių tai, ką šiandien vadiname etnocentristine nuostata – „kani-balais“ (t. y. „laukiniais“) lengva pavadinti tuos, kurių papročių nepažįstame.

Visos grožinės ir publicistinės knygos apie Amerikos vietines tautas atsirado įvairiuose diskursuose apie laisvę, sykiu jį formavo. Šio diskurso įtakos ypač jaučiamos 1830–1831 metų sukilėlio Ignoto Domeikos (Ignacy Domeyko, 1802–1889) rašiniuose, iš kurių lietuvių ir lenkų skaitytojai sužinojo apie Pietų Amerikos autochtonus. Priminsiu, Domeika atvyko į Čilę 1838 metais, kur jo laukė geologijos profesoriaus vieta vienoje kalnakasybos mokykloje. Čilėje jis praleido 46 gyvenimo metus ir tapo vienu iš moderniosios Čilės Respublikos kūrėjų (*Ignotas Domeika...* 2002: 56–60).

1845 metais skatinamas kelionių, išpūdžių troškulio Domeika lankėsi Čilės viduryje gyvenusių araukanų žemėse, nes, kaip rašė savo atsiminimuose, „degiau nekantrumu pamatyti šiuos indėnus tėvynėje <...>. Argi neįdomu išvysti čiabuvių amerikietį, kuris tebėra nepriklausomas savo žemės viešpats ir paveldėtojas, gyvają ikikolumbinių laikų kroniką“ (Domeika 2008: 341). 1845 metais pasirodė Domeikos atsiminimai „Araukanija ir jos gyventojai“, kuriuos po 15 metų iš ispanų kalbos į lenkų kalbą išvertė Janas Zamostowskis, o išleido Zawadzkiego spaustuvė.

Keliaudamas po araukanų žemes Domeika rado nemažai panašumų tarp Araukanjijos ir Lietuvos kraštovaizdžių. Gimtajį kraštą jam priminė nubaltinti dvareliai su priebučiais, medinės meldais dengtos trobos, prie kurių šuliniai su svirtimis, obelys, tvoros ir gimtuosius kraštus primenančios giraitės, lietaus pritvinkę debesys. Taip pat visa augalija ir ypač araukanų giraitės: „Ne kartą atrodė, kad regiu mūsų Naugarduko ažuolynus ir beržynus, tik ne pušynus, nes čia nėra spygliuočių, nei eglių, nei pušų <...>“ (Domeika 2008: 367), o Bio Bio tapatina su Nerimi ties Vilniumi.

Domeika į autochtonus žvelgia dvejopu žvilgsniu: viena vertus, stengiasi objektyviai aprašyti araukanų kultūros ypatumus, kita vertus, Čilės autochtonus romantizuoja arba bent jau žvelgia labai palankiai (sakyčiau, kad derina mokslininko ir jautraus romantiko, kuriam teko palikti tėvynę po pralaimėto sukilimo, perspektyvas). Svarbu tai, kad Domeikos pasakojime, kaip ir Cooperio, Čilės čiabuviai siejami su laisve, kova už laisvę, narsumu, autentiškumu, kuriamas jų kaip „idealaus“ sociumo vaizdinys:

Jeigu turistai iš nuobodulio, pramogaudami, patogiai keliauja po civilizuoto pasaulio sostines, kad pamatytų ir pasimėgautų tuo, kas jose yra gero, tai ar ne verčiau ir kilniau pažinti žmones, kurie įgimtos meilės tėvynėi vedami, pusnuogiai, vien su langais ir vėzdais atsispyrę Kastilijos galybei, lig šiol išsaugojo narsias širdis ir tai, ką jiems paliko protėviai? (Domeika 2008: 341–342)

Beje, Domeika pastebi, kad kiekvieną araukanų pasipriešinimą ispanai vadindavo „maištu“. Autorius nepasako, tačiau galima nujauti tai, kas liko tarp eilučių: 1830–1831 metų sukilimą caro valdžia vadino taip pat.

Araukanų kultūros pranašumą prieš „prašmatnius rūmus“ Domeika teigia iškeldamas jam įspūdį padariusias dainingas susitinkančių čiabuvių prakalbas, kuriose tradiciškai teiraujamasi apie sutiktojo kilmę, apie jam artimus žmones, su Europos aukštuomenės kalba, kuri savo bendravimą pradedanti nuo naujienų ir apkalbų. Domeika retoriškai klausia skaitytojų, [ar tokia kalba neliudija] „kad nuo neatmenamų, ikikolumbinių laikų čia viešpatavo svetingumas, giminiška meilė, geranoriškumas ir domėjimasis artimo likimu?“ (Domeika 2008: 394). Panašias prakalbas ir lėtą pagarbų ėjimą (artėjimą) prie svečių namų, beje, yra išlaikiusios ir kitos čiabuvių tautos, tarkime, Naujosios Zelandijos maoriai.

Iš svetingumo ir artimo meilės jis kildina čionykščių žmonių narsą, didvyriškumą, meilę artimui, pasišventimo dvasią, meilę laisvei ir smerkia autochtonams daromas neteisybes, tarkime, mini, kaip, be jokios priežasties, iš esmės dėl apkalbų buvo užpultas niekuo dėtų čiabuvių kaimas, arba fiksuoja procesą, kai ispanakalbiai čiliečiai nusiperka ir išvilioja iš čiabuvių žemę, nuvaro nuo jos neturtingus indėnus, nugriauna jų lūšnas ir įkuria didžiulius galvijų ūkius (Domeika 2008: 371).

Beje, šis procesas tapo siužeto pagrindu vieninteliam DEFA'os filmui su Gojko Mitičiumi apie *Pietų Ameriką*.

Ne visur Domeika nuoseklus: kitur deklaruojamas baltojo krikščionio – kunigo ir dievobaimingo žmogaus – pranašumas ir misija „pakylėti indėnų ir negrų dorovę“ (Brazilijoje). Jo žodžiais tariant, „įveikti“ indėnus, jų „barbarizmą“ ne ginklu, bet „romumu ir kantrybe“ (Domeika 2002: 377). Suprantama, kad autorius kalba iš krikščionio pozicijų ir toks prieštaravimas teliudija, kad jam, kaip katalikui, daro įspūdį ir praeities ispanų (konkistadorų) religinis užsidegimas, ir araukanai tuo metu, kai vyko kelionė, vis dar tebesipriešinę Čilės administracijai.

Čia norėčiau paminėti dar vieną amerikanistikai ligi šiol svarbų XVIII amžiaus pabaigos tekstą, su kuriuo turėjo būti susipažinę vokiečių ir anglų kalbas mokėję skaitytojai. Tai Kuršo kunigaikštystėje gimusio George'o Henrio Loskielio (1740–1814), vieno iš Moravijos brolių (arba herhutiečių) lyderių, parašyta šios brolijos misijų tarp Šiaurės Amerikos indėnų istorija, kuri sykiu buvo ir etnografinė skirtingų Amerikos čiabuvių tautų studija⁸. Ar Loskielio studija turėjo įtakos Cooperiui – klausimas, tačiau tikrai žinoma, kad rašydamas jis rėmėsi kito Moravijos brolio Johno G. Heckewelderio panašiu darbu, o Heckewelderis sekė Laskieliu (iš čia ir itin pozityvus delavarių tautos vaizdinys) (Clark 1982: 116).

Tiek Cooperio romanai, tiek Domeikos rašiniai apie araukanus, tikėtina, pasiekė keletą aplinkų: akademiją, bajorijos, miestiečius dalį, galbūt ir tuo metu pramokstančius skaityti valstiečių vaikus (Maskuliūnienė 2011: 13). Kokia buvo šių knygų įtaka, sunku pasakyti, tačiau jos būta, sakyčiau, jos pamažu formavo diskursą *apie indėnus*. Kad jo būta, liudija 1905 metais parašytas kanoninis lietuvių literatūros Jono Biliūno (1879–1907) apsakymas „Kliudžiau“, kurio veiksmas tikrovėje vyko apie 1887–1888 metus (tai metas, kai jau buvo pasirodę visi Cooperio romanai lenkų kalba, po Europą keliavo „Buffalo Bill's Wild West“ trupė (1906 metais ji lankėsi Krokuvoje), bet dar nekūrė Karlas May'us):

Ir aš apsidžiaugiau, kaip apsidžiaugia pamatęs kiškį medėjas. O aš juk juo buvau apsitaisęs. Ant pečių turėjau persidėjęs lanką, rankoje nešiaus strielas: maniau esąs tikru Amerikos tyrliuokiu gyventoju, Kuperio aprašytu. (Biliūnas 2006: 61)

Drįsčiau teigti, kad tai buvo bene pirmasis lietuvių grožinėje literatūroje fiksuotas „žaidimo indėnais“ Lietuvoje atvejis ir pavyzdys, kad Cooperio kūryba darė įtaką vaikų žaidimų kultūrai. Tiesa, jo knygos tuo metu nebuvo priskirtinos vien vaikų ir jaunimo sričiai tiek dėl didelės apimties, tiek dėl ilgų detalių aprašymų.

⁸ Loskiel, Georg Heinrich. *Geschichte der Mission der Evangelischen Bruder unter den Indianern in Nordamerika*. Leipzig: *Brudergemeinen Kummer*, 1789. Į anglų kalbą knyga išversta 1794. Prieiga internete <<https://archive.org/details/historyofmission00losk/page/n5/mode/2up?view=theater>> [žiūrėta 2023 03 14].

Apie aistringą žaidimą *indėnais* ir tam tikrų Laukinių Vakarų vaizdinių kultivavimą Rytų Baltijos regione XX amžiaus pradžioje liudija ir šmaikšti estų rašytojo Oskaro Lutso plunksna romane „Pavasaris“ (1912–1913). Tiesa, jame indėnai nėra labai teigiami personažai, labiau nesutramdomi laukiniai (vaizdinys, beje, būdingas to meto JAV populiariajai kultūrai). Žaidimas *indėnais* išnyra ir latvių vaikų literatūros klasika tapusioje Valdžio (Voldemārs Zālītis, 1865–1934) apysakoje „Staburago vaikai“ (1895), kurioje autorius aprašo prie Dauguvos gyvenusių berniukų (sodininko sūnaus ir jo draugo) patirtis dvaro aplinkoje⁹.

Į lietuvių kalbą Cooperio romanai buvo išversti palyginti vėlai. „Paskutinis mohikanas“ ir „Medžiotojas“ pasirodė 1923 metais (sutrumpinti variantai), o romanas „Prerija“ 1939 metais. Šį romaną leidėjai apibūdino kaip „visų tinkamiausią ir įdomiausią romaną mokyklinio amžiaus jaunimui“. Kitos Cooperio knygos lietuvių kalba buvo išleistos jau sovietinės okupacijos metais, šeštame–septintame dešimtmetyje: visas „Paskutinis mohikanas“ (1953), „Pėdsekys“ (1954), „Medžiotojas“ (1957), „Prerijos“ (1961), o „Pionieriai“ (1966). Pastarasis romanas kažkodėl (gal dėl didelės apimties ir lėto veiksmo?) Lietuvoje buvo išleistas tik kartą.

Jeigu imtume domėn Edvardo Gudavičiaus suformuluotą Lietuvos kaip vėluojančios civilizacijos fenomeno koncepciją (Gudavičius 2020: 11, 125), vėlyvos grožinės literatūros apie Amerikos autochtonus publikacijų laikas ją taip pat patvirtintų: matyt, stokota vertėjų, vertimų tradicijos ir platesnio skaitytojų lietuvių kalba rato, nors jis, žinoma, formavosi.

KARLAS MAY'US IR INDĖNENTUZIAZMO PRADŽIA

Cooperio romanai buvo populiarūs Lietuvoje iki pat XX amžiaus paskutinio dešimtmečio, tačiau veikiausiai ne tokie kaip XIX–XX amžių sandūroje Vokietijoje pasirodę Karlo May'aus (1842–1912) kūriniai. Būtent šis autorius formavo domesio Šiaurės Amerikos čiabuviais Europoje lauką ir įkvėpė *indėnentuziazmo* judėjimą Europoje (Lutz 2002: 167–184). Šis entuziazmas apėmė keletą paauglių ir jaunuolių (ne tik jų, bet visų pirma jų) veiklos sričių: knygų skaitymą, kasdienius vaikų žaidimus, kultūros klubų veiklą, *indėnų* stovyklas, taip pat veikė kaip kelių kartų berniukus socializuojanti jėga.

Pirmasis May'aus romanas „Vinetu, raudonasis džentelmenas“ pasaulį išvydo 1893 metais Freiburge. Pavadinimas nurodo, jog autorius sekė senąja „kilniojo laukinio“ (*bon sauvage*) vaizdinio literatūroje tradicija. Po 17 metų romanas buvo

⁹ Už šią nuorodą ir konsultavimą esu nuoširdžiai dėkingas VDU HMF Letonikos centro darbuotojai dr. Kristinai Vaisvalavičienei.

išverstas į lenkų kalbą ir apibūdintas kaip „kelionių romanas“. Toks apibūdinimas, be kita ko, atspindi XIX amžiaus kelionių ir atradimų, žadintųjų daugelio europiečių vaizduotę, dvasią, kurią kurstė ir minėto „Buffalo Bill’s Wild West“ bei kitų panašių šou vadybininkų organizuotos gastrolės (1887 metais Buffalo Billo kompanija viešėjo Londone, 1889 metais – Paryžiuje, Barselonoje ir Romoje, 1891 metais aplankė Vokietiją)¹⁰.

May’aus vertimai lenkų kalba keliolika metų „vėlavo“, tačiau manytina, jog dalis Lietuvos skaitytojų jo kūrinius perskaitė vokiškai. 1894 metais May’us parašė ir išleido romaną „Sidabro ežero turtai“. Lenkų kalba šis romanas pasirodė 1926 metais. Kūrinį „Juodasis mustangas“ May’us publikavo 1896–1897 metais, o į lenkų kalbą jis buvo išverstas 1910 metais. Kitas May’aus romanas „Old Šurehendas“ pasirodė 1894–1896 metais. Lenkų kalba jį buvo galima perskaityti po keturiolikos metų (visas knygas išleido leidykla „Przez Łądy i Morza“, kuri specializavosi nuotykinės literatūros leidyboje).

Visi šie May’aus romanai atspindėjo ne tik „kilniojo laukinio“, XIX amžiaus kaip kelionių ir europiečių kelionių bei atradimų (sykiu, žinoma, ir kolonizacijos) amžiaus sukeltą jaudulį, bet ir atgimusį antikinį ir Friedricho Nietzsche’ės išpopuliarintą fiziškai bei dvasiškai veik tobulo „antžmogio“ vaizdinį. Nežinia, ar May’us skaitė Nietzsche’ę (šio vardo 1910 metais išleistoje May’aus biografijoje nėra, tačiau jo romanų herojų demonstruojamos neįtikėtoms fizinės ir psichologinės galios, išties primena nyčiskąjį „antžmogį“, kaip ir Saschos Schneiderio sukurti May’aus knygų viršeliai).

Į lietuvių kalbą May’aus romanai buvo išversti dar vėliau. Vertimai „vėlavo“ daug labiau nei anuomet Cooperio (trukdė lietuvių spaudos draudimas 1864–1904 metais ir Pirmasis pasaulinis karas). Kaip minėjau, sutrumpinti Cooperio „Paskutinio mohikano“ ir „Medžiotojo“ vertimai pasirodė 1923 metais, o May’aus romaną apie Amerikos Vakarų gyvenimą „Sidabro ežero turtai“ lietuvių kalba skaitytojais galėjo atsiversti tik 1930–1931 metais, „Winnetou: raudonodžių didvyris“ – 1933 metais (vert. Jonas Vadeikis), o „Juodąjį mustangą“ – 1939 metais. Pastaroji knyga buvo paskutinė May’aus knyga, išleista dar nepriklausomoje Lietuvoje.

Visos šios trys knygos sovietų (rusų) okupuotoje Lietuvoje tapo savotiška brangenybe, tvirta valiuta mainų „vertybėmis“ procese, mat May’us iki pat *perestroikos* sovietų Lietuvoje dėl ideologinių priežasčių buvo nepageidaujamas autorius. Tai lėmė toji aplinkybė, kad May’us buvo mėgstamiausias Adolfo Hitlerio autorius (Wood 1990: 313–319), be to, May’aus kūriniai turėjo „religinį atspalvį“. Tarkime, finalinėje „Vinetu“ trilogijos scenoje, mirdamas Vinetu prisipažįsta, kad jis tapo

¹⁰ Vienas iš šių šou uždavinių buvo ne tik užsidirbti pinigų, bet ir pašalinti lyderius iš naujai kuriamų indėnų rezervatų. Kai kuriems buvo siūlomos dvi išeitys: kalėjimas arba šou. Tokie šou taip pat keliavo ir po JAV. Už šį tikslinantį komentarą esu nuoširdžiai dėkingas Jurgai Antoine.

krikščionimi: „Vinetu tiki išganytoją, Vinetu yra krikščionis“, ir miršta klausydamasis „Ave Maria“ giesmės.

Bandydamas pasverti Cooperio ir May'aus kūrybos įtaką XIX–XX amžių sandūros Lietuvos skaitytojams, būčiau linkęs daryti prielaidą, jog pastarojo poveikis turėjo būti didesnis vien dėl žanro. May'aus kūryba – tai jau tikrai nuotykinė literatūra (tuomet nauja!), su visais tokiai literatūrai būdingais atributais: ryškiais (nors ir vienamačiais) veikėjais, intriguojančia istorija ir dinamišku siužetu, orientuotu į smalsų ir nekantrų jaunąjį skaitytoją. Nuo pat pradžių, kai tik ėmė kurti, May'us buvo laikomas vaikų autoriumi, nors pats, tiesa, bandė šią etiketę nu(si)lipinti (May 2000 (išverstą į angl. k.; 1910 paskelbta).

SKAUTAI IR *INDĖNAI PILIAKALNYJE*

Amerikos čiabuvių temos populiarumą pirmojoje Respublikoje stimuliuo du veiksniai: vaikų literatūros raida ir skautų judėjimo populiarėjimas. Šiuo laikotarpiu knygos apie Amerikos autochtonus jau vienareikšmiškai asocijuojamos su vaikų ir jaunimo literatūra. Prie temos populiarinimo prisidėjo ir lietuviška plunksna, tiksliau, Pranas Mašiotas (1863–1940), be kita ko, 1894 metais „Varpe“ (Nr. 1) suformulavęs geros vaikų literatūros idealą: „Tai, ką jie skaitytų su pamėgimu, be jokios prievartos ir kad duotų sveiką maistą protui, auklėtų jų širdyse dorus jausmus“ (Mašiotas 1894: 9–10). Tokia literatūra, pasak Mašiotas, turi būti parašyta lengvai, siužetas įtraukiantis, dinamiškas, „dora idėja“, pasižymėti aukšta kalbos kultūra.

Šie principai atsispindi pirmoje Mašiotas apyskaitėje „Indėnai piliakalnyje“, kuri pasirodė 1932 metais skautų žurnale, o po metų išėjo atskira knygele. Įtakos Mašiotui turėjo Ernestas Seton-Tomsonas ir būtent jo apysaka „Mažieji laukinukai“, kurią kaip tik tuo metu Mašiotas vertė ir dalimis spausdino vaikiškuose leidiniuose „Saulutė“ ir „Žiburėlis“ (Mašiotas 1970: 220). Pagrindinė Mašiotas tema – berniukų vasaros atostogos ir jų metu patiriami nuotykių. Vaikai žaidžia *indėniškus* žaidimus, bet paskui nutaria pereiti prie lietuvių kovų su kryžiuočiais imitavimo (čiabuviai lietuviai kaunasi su užkariautojais!).

Beje, kiek anksčiau, 1929 metais Karolis Vairas-Račkauskas buvo išvertęs Henrio W. Longfellow epinę poemą „Hiavatos giesmė“ (1855) ir susilaukė labai palankios Vaižganto recenzijos (Vaižgantas 2010 (1929): 233–239). Račkauskas-Vairas šią poemą vertė būdamas JAV, todėl skaitytojai gali susipažinti su aktualiomis, detaliomis nuorodomis į konkrečias vietas ir čiabuvių papročius, kurių neliko vėlesniuose šios poemos leidimuose. Beje, tai nebuvo pirmoji „Hiavatos giesmės“ publikacija lietuvių kalba, dar 1913 metais jos ištraukos, kurias išvertė JAV lietuvių

rašytojas Kleopas Jurgelionis, buvo išspausdintos pirmo lietuvių literatūros žurnalo „Vaivorykštė“ pirmajame numeryje.

Vaižgantas savo recenzijoje sulyginą šios poemos genezę su Jozefo I. Kraszewskio poema „Vytolio rauda“ (1840), abi jos pasirodžiusios, Vaižganto žodžiais tariant, „tais laikais, kai romantizmo rūkai tebesidraikė Europoje“, ir išreiškė jų romantinių idealizmą ir susidomėjimą liaudies kūryba (Vaižgantas 2010 (1929): 233–234): „Aš nežinau, ar indėnai <...> jau išsivertė Longfellow „Hiavatos giesmę“. Bet aš atmenu, kad mes, lietuviai, dar nebuvo tiek pribrendę, kai mums tautos epą 1841 m. davė svetimtautis, nors tos pat Lietuvos pilietis, J. Ig. Kraševskis“ (Vaižgantas 2010 (1929): 234).

Vaižganto analizė pagrįsta įdomiu „Hiavatos giesmės“ ir „Vytolio raudos“ lyginimu, iš kurio išplaukia įdomių jų siužetų ir vaizdinių paralelių (nes „visų tautų vaizduotė vienodai veikia“): algonkinų Hiavata primena legendinį prūsų Vaidevutį, kuris sukūrė pasaulietiškus įstatymus, Vytolį (Vaižgantas rašo – „Vytuolis“) augina senelė, Hiavatą auklėja girininkas, pirmasis Vytolio žygis – milžino meškos nugalejimas, Hiavata nugali mešką Miše-Mokva; Vytolis kaunasi su milžinu Alkiu, Hiavata su žuvų karalium Miše-Nama, daug metamorfozių ir t. t.

Antrasis Amerikos čiabuvių temos populiarumą pirmojoje Respublikoje stimulavęs veiksnys buvo skautų judėjimo plėtra. 1930 metų spalio 1 dieną Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė įstatymą, kuriuo remiantis nuo 1918 metų Lietuvoje veikę skautai perėjo į LR švietimo ministerijos globą, o organizaciją ėmė šefuoti prezidentas Antanas Smetona. 1933 metų rugpjūčio 15 dieną Palangoje prie jūros stovyklavusius Lietuvos skautus aplankė skautų įkūrėjas Robertas Baden-Powellis su žmona ir 650 anglų skautų (*sic!*) palyda¹¹.

Priminsiu, jog skautybės pradininkas britų karininkas Baden-Powellis šio judėjimo ideologiją – ilgainiui tapusią svarbia nemažos dalies to meto berniukų socializacijos ir vyriškumo formacijos erdve – konstravo remdamasis dviem stulpais: Anglų–būrų karo (1899–1902) patirtimi, kai jame sėkmingai pasirodė 12–16 metų anglų berniukai, atlikę žvalgų, ryšininkų ir sanitarų pareigas, ir Šiaurės Amerikos bei Afrikos autochtonų patirtimi (Jurgelevičius 1927: 10, 72). Čia išvelgtina ir britiškosios aristokratijos / džentelmeniškumo įtaka: padorumo, korektiškumo, išsiauklėjimo akcentavimas.

Nors lietuviškuose tarpukario skautų vadovėliuose labiau akcentuojami ne Amerikos ar Afrikos, bet senovės lietuvių (čia ypač svarbios – Margirio ir Vytauto Didžiojo legendos) ir viduramžių riterių etikos kodeksai bei pavyzdžiai, Amerikos autochtonų gyvenama ir patirtis – kaip sukurti laužą, kaip pastatyti laikiną būstą, kaip sekti pėdsakus ir nepasiklysti miške, o pasiklydus rasti kelią, apskritai – kaip

¹¹ Lietuvos skautai. Prieiga internete <<https://skautai.lt/istorija>> [žiūrėta 2023 02 15].

išlikti gamtoje, skautybės raiškoje, sakyčiau, buvo (ir tebėra) savaiame suprantama, kaip ir čiabuviškas „mokymosi veikiant“ principas.

Pasak skautybės Lietuvoje pradininko Petro Jurgėlos, „skautai yra visų žinomų Kuperio (Cooper'io), Main Rido (Mayne Reid) ir kitų panašių rašytojų apysakų didžiavyriai <...>. Jam būdingi puikūs pėdsekystės įgūdžiai, darbštumas, vikrumas, nereiklumas, išgyvenimo įgūdžiai“ (Jurgelevičius 1920: 8). Jie yra Cooper'io pionieriai plačiaja prasme: „<...> skautu galima būti ne tiktai karo laike, ne tiktai valstybės ir civilizacijos srity, skautas yra kiekvienas pilietis, kuris rodo ir skina savo tautiečiam naujus nepereinamus kelius išminties, didžio proto, dalingumo ir didžiavyriškumo pavyzdžius“ (Jurgelevičius 1920: 8).

Skautybės įtaka Amerikos autochtonų gyvenosenos, žaidimų *indėnais* ir knygų apie *indėnus* populiarinimui turėjo būti stipri. Juk 1918–1940 metais skautais buvo tūkstančiai lietuvių vaikų, tad daugelis jų turėjo prisiliesti ir prie Amerikos čiabuvių temos ir ją vienaip ar kitaip „įsisavinti“. Jų vaikai tapo XX amžiaus šeštame dešimtmetyje ėmusios gausėti ir suklestėjusios septintame dešimtmetyje literatūros apie Amerikos autochtonus skaitytojais ir žaidimų indėnais aktoriais, nors ją įkvėpusios vienos iš jėgų – skautybės – nebeliko.

XX AMŽIAUS PENKTAS DEŠIMTMETIS – KELETAS KNYGŲ

XX amžiaus penktame dešimtmetyje Lietuvoje pasirodė vos kelios knygos, kurias galėtume priskirti mūsų tiriamai literatūrai. Tokia padėtis suprantama: vyko karas, paskui sudėtingas pokario laikotarpis, grožinės literatūros leidyba silpna. Visgi keletas knygų pasirodė. 1946 metais jaunasis okupuotos Lietuvos skaitytojas galėjo atsi-
versti Džemso V. Šulco¹² (James W. Schultz) knygelę „Sinopa – mažasis indėnas“, kitais metais buvo pakartota Henrio Vodsverto Longfelou (Henry Wadsworth Longfellow) poema „Hiavatos giesmė“, o 1949 metais Džeko Londono (Jack London) „Baltoji iltis“. Retrospektyviai žvelgiant gal šiek tiek ironiška, 1949 metais išleistas ir tomis dienomis aktualus išlikimo vadovėlis – „Robinzonas Kruzas“, kurio herojus, kaip gerai žinoma, – labai organizuotas, valingas ir gebantis iš nieko susikurti pasaulį žmogus.

Svarstyтина, kodėl sovietų leidėjai pasirinko publikuoti būtent šias knygas, bet visos jos apie ribų peržengimą, savęs ir gamtos nugalėjimą bei gelbstinčio lyderio iškėlimą. Į Hiavatą K. Deržavino parašytoje pratarmėje žvelgiama ne tik kaip į didvyrį, indėnų legendų ir padavimų herojų, bet ir „tikrą indėnų liaudies masių vadą“, kuris kovoja už teisybę, taiką, bendrą gerovę ir įveikia gamtos jėgas

¹² Sovietmečiu buvo įprasta užsienio rašytojų vardus ir pavardes perrašyti lietuviškai pagal tarimą.

(Longfellow 1947: 7). Tos dienos indėnai pozicionuojami kaip užkariautojų skriaudžiama liaudis, buvę krašto šeimininkai, Hiavatos palikuonys, kurie dabar turi „glaustytis pakampėse, skursdami ir pusiau badaudami“: „Indėną, apsirengusį taip, kaip jis rengdavosi nepriklausomybės epochoje, iki pavergiant baltiesiems, tegalima pamatyti dabar tikrai kine ar cirke“ (Longfellow 1947: 8).

Bandant pažvelgti pokario Lietuvos gyventojų (ir miškuose besislapsčiusių bei kovojusių partizanų) akimis į šį tekstą ironiškai galėjo nuskambėti ir papildomų minčių sukelti minėtos pratarmės raginimas „Hiavatos“ skaitytojui pabandyti pajusti kuperiškąją ar londoniškąją Amerikos girių ir „tyrlaukių“ romantiką bei „gairių Amerikos miškų ir stepių orą“ (Longfellow 1947: 10). Kita vertus, literatūra apie *indėnus* nuo pat pirmųjų Cooperio romanų visada buvo literatūra apie laisvės „aukso amžių“ ir jo praradimą, autentišką būtį bei laisvę, kas išties buvo atsitikę su Lietuva 1940 ir 1944 metais, ir padėjo skaitytojams užsimiršti. Tokią funkciją visad (ir ypač sudėtingais laikotarpiais) atliko nuotykiniai romanai ir detektyvai.

XX AMŽIAUS ŠEŠTAS DEŠIMTMETIS – KNYGŲ GAUSĖJA

Šeštame dešimtmetyje literatūros apie Amerikos čiabuvių gyvenimą ėmė gausėti. 1953 metais buvo išleistas Cooperio „Paskutinis mohikanas“ (visas), 1954 metais – „Pėdsekys“ (pirmą kartą), 1957 metais – „Medžiotojas“ (visas). Kartojamas ir Mayne'as Reidas: 1954 metais perleidžiamas jo „Raitelis be galvos“, 1957 metais „Baltaveidis vadas“. Vėl leidžiamas ir Seton-Tompsonas: 1958 metais „Lobas – vilkų karalius“, o 1960 metais „Rolfas giriose“. Atrandamas Grėjus Aulis¹³, kurio knygas veikiau būtų galima priskirti knygų apie gamtą bibliotekai: 1956 metais pasirodo „Seidžija ir jos bebrai“, 1959 metais – „Girių piligrimai“.

1959 metais išleidžiamas ir Voltaire'o „Atviraširdis“, nors vargu ar to meto jaunieji skaitytojai būtų identifikavę šią satyrą kaip *indėnišką*.

Visame šiame aukščiau išvardytų vardų rinkinyje nėra vienos svarbios pavardės – būtent Karlo May'aus ir tam yra svarių, žvelgiant partijos ideologų akimis, priežasčių. Tai, jog iki pat *perestroikos* May'us buvo nepageidautinas autorius, galima paaiškinti keliomis aplinkybėmis (apie jas jau buvau užsiminęs, bet čia verta pakartoti): iš dalies dėl to, jog jam teko nelaimė būti bene mėgstamiausiu Adolfo Hitlerio autoriumi; iš dalies todėl, kad tai buvo vokiečių mėgstamas autorius, kuris savo knygose tam tikra prasme aukštino vokiečius, kita vertus, May'aus romanuose svarbi krikščioniška žinutė (pavyzdžiui, romane „Kalėdos“ (1897) ir tame pačiame „Vinetu“).

¹³ *Grey Owl* (Pilkoji Pelėda) (1888–1938) – Kanados rašytojas ir gamtininkas, ilgus metus kūręs ir gyvenęs kaip Kanados autochtonas. Po mirties paaiškėjo, kad Pilkoji Pelėda nebuvo indėnas, o anglas, gimęs Hastingse, Sasekso grafystėje, vardu Archibaldas Stansfeldas Belaney (1888–1938). Sovietų Lietuvos vertėjai jo vardą iš pradžių vertė gana keistai – Grėjus Aulis.

Gerai žinoma, kad sovietinės okupacijos metais autoriui prasprūsti pro keliais sluoksnį cenzūros sietą (prevencinę cenzūrą, represinę cenzūrą ir autocenzūrą) buvo veik neįmanoma¹⁴. Tas pats pasakytina ir apie vertimus iš užsienio kalbų, nors, kaip atskleidė Nijolės Maskaliūnienės ir Ingridos Tatolytės tyrimas (2022), pačių vertimų cenzūrą įrodyti nėra lengva. Užtat akivaizdu, kad būta cenzūruojamų *autorių*. Minėtos tyrėjos linkusios manyti, kad Lietuvos SSR draudžiamų kūrinių sąrašė buvo apie 400 autorių (panašiai tiek jų buvo Estijos SSR)¹⁵.

Kodėl literatūros apie Amerikos autochtonus pagausėjo būtent šeštame dešimtmetyje? Manychiau, tai galėjo lemti nuotykinų knygų vaikams ir jaunimui reikmė bei pavyzdinių, įtikinančių herojų poreikis. Šioms reikmėms patenkinti pasinaudota tarpukario Lietuvos vertėjų įdirbiu, savotiškai šią tradiciją pratęsiant. Aptariamo žanro knygos, be abejo, buvo naudingos ir ideologiškai: jos vaizdavo vietinių tautų kovą su baltaisiais kolonizatoriais, pabrėžė pastarųjų godumą ir žiaurumą, akcentavo veikėjų valingumą, vienybės siekį, vieno lyderio pirmenybę ir pan. Matyt, neatsitiktinai literatūra apie *indėnus* klestėjo Šaltojo karo metais, kai ideologinėje plotmėje draugo / priešų; gero / blogo dichotomija buvo itin ryški ir visai pabrėžiama.

Beje, „raudonodžių vado“ metaforą kai kurie SSRS autoriai naudojo SSKP lyderiams apibūdinti: 1923 metais sovietų rašytojas Pavelas Bliachinas išleido knygą jaunimui „Raudonieji velniūkščiai“ (bolševikai = indėnai, raudonieji = raudonodžiai), kurioje vaizduojamos pilietinio karo Rusijoje realijos. Joje jaunieji revoliucionieriai, prisiskaitę Mayne'o Reido, Cooperio ir Gustavo Emaro romanų nuima skalpą Mėlynajai Lapei (turimas galvoje Nestoras Machno) ir nuneša jį kaip trofėjų „didžiajam raudonodžių vadui – Jaguarui (Levui Trockiui)“. Vėlesniuose leidimuose Trockio vardo neliko... (БЛЮМ 2003: 53).

XX AMŽIAUS SEPTINTAS IR AŠTUNTAS DEŠIMTMEČIAI – AUKSO AMŽIUS

Šiuos dešimtmečius ir ypač septintąjį galėtume apibūdinti kaip literatūros apie Amerikos autochtonus aukso amžių, kurį sustiprino ir pirmyn vedė Vokietijos Demokratinės Respublikos ir Jugoslavijos Federacinės Respublikos kinematografija. Šiuo laikotarpiu kaip niekad intensyviai Lietuvoje žaidžiama *indėnais*, skaitomos knygos apie *indėnus*, žiūrimi filmai. Šiuo laikotarpiu išleidžiama dauguma VDR rašytojos Liselottė's Welskopf-Henrich (1901–1979) romanų apie dakotus.

¹⁴ Vertimo cenzūra sovietmečiu: kaip tirti, ką praradome? Prieiga internete <<https://naujienos.vu.lt/spectrum-vertimo-cenzura-sovietmečiu-kaip-tirti-ka-praradome/>> [žiūrėta 2023 03 07].

¹⁵ Taip pat žr.: Skorupskas, Andrius. Sovietinės ideologinės cenzūros raida (1964–1989). *Genocidas ir rezistencija*, 1(17), 100–127.

Pirmąsias dvi knygas apie Didžiosios Lokės sūnus („Sugrįžimas pas dakotus“ ir „Jaunasis vadas“) Welskopf-Henrich parašė šešto dešimtmečio pradžioje, kitas – septintajame. 1971 metais lietuviškai pasirodė „Harka“, o iki 1976 metų išleidžiamos visos penkios („Harka. Kelias tremtin“; „Topas ir Haris“; „Sugrįžimas pas dakotus“; „Jaunasis vadas“ ir „Anapus Misūrio“). Tuometiniame Leningrade vaikų literatūros serijoje „Harka“ išėjo metais anksčiau nei Lietuvos SSR, tačiau kitos dvi knygos – daug vėliau: „Topas ir Haris“ – 1981 metais, o „Tokei Ito“ – 1987 metais.

Sunku pasakyti, iš kur Sovietų Lietuvos leidyklas pasiekė žinios apie Didžiosios Lokės sūnų nuotykius – iš VDR ar Lenkijos Liaudies Respublikos, bet pastarojoje Welskopf-Henrich romanas „Didžiosios Lokės sūnūs“ pasirodė dar 1955 metais, veik iškart kai buvo išleistas VDR.

Plačiau nesiplėsiu, tik pastebėsiu, kad Welskopf-Henrich asmenybė ir kūryba VDR ir SSRS tapo savotiška alternatyva Karlui May'ui. Jei pastarasis buvo kabinetinis rašytojas, labiausiai kliojęs vaizduote, tai Welskopf-Henrich buvo ne tik rašytoja, bet ir Humboldtų universiteto istorikė, 1961–1968 metais Senovės istorijos skyriaus vadovė. 1963–1974 metais ji ne kartą lankėsi JAV, tyrinėjo dakotų gyvenimą. Nacių Vokietijos metais Welskopf-Henrich teikė pagalbą žydams ir koncentracijos stovyklų kaliniams (1946 metais ištekojo už pas ją besislapsčiusio komunisto Rudolfo Welskopfo, tais pačiais metais įstojo į Komunistų partiją, apskritai buvo privilegijuotas žmogus).

Be Welskopf-Henrich knygų, išleistų serijoje „Drąsiųjų keliai“, Sovietų Lietuvos leidyklos toliau populiarino Pilkąją Pelėdą: 1976 metais pasirodė „Apleistos trobelės pasakojimai“, o 1971 metais Michailo Prišvino „Pilkoji Pelėda“; toliau publikuojamas kai kurios Seton-Thompsono knygos ir Mayne'o Reidas. 1971 metais pakartojamas jo „Oceola – seminolų vadas“. Taip pat paskutinė ligi tol neišversta Cooperio knyga iš serijos apie Odinę Kojinę „Pionieriai“ ir dar kartą „Prerijos“ (šįkart naujas vertimas). Susidaro įspūdis, kad sovietų leidėjai taip ir neišsiaiškino (arba nenorėjo „nuvilti“ skaitytojų), jog Pilkoji Pelėda pagal kilmę buvo anglas, o ne odžibvis, nors Vakaruose tai buvo seniai žinoma¹⁶.

Metus žvilgsnį į literatūros apie Amerikos autochtonus aukso amžių Sovietų Lietuvoje vertėtų pažymėti, kad visos tuo metu pasirodžiusios knygos priskirtinos nuotykių arba kelionių literatūrai, bet veik nebuvo mokslinių knygų, išskyrus 1969 metais išleistą čekų etnologo, Pietų Amerikos vietinių tautų kultūras tyrinėjusio Miloslavo Stinglo „Indėnai be tomahaukų“, kuri, reikia manyti, buvo skaitoma „pažengusių“

¹⁶ Lenkai turėjo savąjį Pilkąją Pelėdą – vaikų knygų apie indėnus autorių Stanisławą Supłatowiczų (1920–2003), pasivadinusį *Sat-Okh* (gimė Kanadoje, mama – Stanisława Supłatowicz, lenkė, tėvas – Leoo-Karko-Ono-Ma – šonių tautos atstovas; į Lenkiją persikėlė ketvirto dešimtmečio pabaigoje, dalyvavo antinacistiniame pogrindyje, šeštame dešimtmetyje ėmė rašyti knygas vaikams). Vienas neformalios Lenkijos indėnų bičiulių draugijos (*Polski Ruch Przyjaciół Indian*) dalyvių.

mėgėjų. Ši knyga SSRS rusų kalba buvo išleista triskart kaip įvadas (bene vienintelis?) į abiejų Amerikų autochtonų kultūras (1971, 1978 ir 1984).

Galima sakyti, kad nuo septinto iki aštunto dešimtmečio susiformavo knygų apie Amerikos čiabuvius / Laukinius Vakarus / Amerikos tyrlaukių gyvenimą kano- nas Sovietų Lietuvoje. Faktiškai tai buvo keletas leidžiamų ir perleidžiamų autorių ir knygų, ideologiniu požiūriu neutralių arba kritikuojančių kapitalistinį išnaudo- jimą, nelabai neieškota kitų. Kitas (pagrindinis?) *indėnų* temos katalizatorius šiais dešimtmečiais buvo DEFA'os filmai *apie indėnus* su jugoslavų aktoriumi Gojko Mitićiumii (g. 1940). Aptariamam laikotarpiu ekranus išvydo net 15 filmų, veik po vieną kasmet.

Pažymėčiau, kad Pietų Amerikos autochtonų gyvenimas Sovietų Lietuvos leidy- klas domino mažiau. Iš esmės šioji lentyna – tuščia, su viena kita išimtimi, pavyz- džiai, 1977 metais išleista Rosarijos Kasteljanos (Rosario Castellanos) romanu „Maldos tamsoje“, kur aprašomas guaranių sukilimas (angl. *Guarani war*). Daugiau būta dokumentinių knygų, tokių kaip Etorės Biokos (Ettore Biocca) „Janoama“ ar Arkadijaus Fiedlerio „Rio de Oras“ (1968). Kodėl ne taip domėtasi Pietų Amerikos čiabuviais – savaime įdomus klausimas, nes šio žemyno autochtonai sudaro dau- giau kaip 90 proc. abiejų Amerikų vietinių tautų atstovų populiacijos. Aiškinčiau tai grožinės literatūros ir filmų įtaka. Tuo būtų galima paaiškinti ir faktą, jog tiek JAV, tiek Europos populiariojoje kultūroje indėnams atstovauja būtent lygumų (angl. *plains*) *indėnai* ir konkrečiai – lakotai¹⁷. Domesys būtent šia tauta kilo dėl jų kovingumo ir pergales prieš Little Big Horno (Litl Big Hornas) 1876 metais, patrauklių vadų Sėdinčio Jaučio bei Šėlstančio Žirgo figūrų ir drabužių bei simbo- lių estetikos, kuria Europoje išreklamavo minėtas Buffalo Billo šou ir fotografai bei dailininkai, tokie kaip Edwardas C. Curtisas ar George'as Catlinas¹⁸.

Žvelgiant į sovietmečiu išleistų knygų apie Amerikos autochtonus lentyną, natū- raliai kyla klausimas, kodėl būtent jie nusipelnė tokio dėmesio Sovietų Lietuvoje, kodėl ne, pavyzdžiui, Afrikos ar Australijos čiabuviai? Ir čia, matyt, reikia paminėti bent tris veiksnius: epinę europiečių domėjimosi indėnais tradiciją; sovietų ide- ologams labai (pa)tikęs pasipriešinimo baltiesiems kolonizatoriams siužetas (apie Amerikos čiabuvių bendruomenes buvo pozityviai atsiliepę ir marksizmo klasikai – Friedrichas Engelsas ir Karlas Marxas) bei siauras herojų pasirinkimas. Svarstyčiau:

¹⁷ Literatūroje lakotai ir dakotai dažnai tapatinami, tačiau iš tiesų tai skirtingos, nors ir giminingos, gentys. Lakotų teritorija yra į vakarus nuo Misisūrio, o dakotų – į rytus; lakotai buvo klajokliai, dakotai užsiėmė žemdirbyste. Lakotai buvo Didžiųjų lygumų (angl. *Great Plains*) gyventojai, o dakotai sėslūs prerijų (angl. *prairie*) gyventojai. Už šį patikslinimą esu dėkingas Jurgai Antoine.

¹⁸ Šiame mūšyje buvo visiškai sunaikintas žymaus JAV pilietinio karo dalyvio gen. George'o A. Custerio dali- nys, žuvo 268 kareiviai, 55 buvo sužeisti, 6 vėliau mirė nuo žaizdų. Šis pralaimėjimas Amerikos visuomenei sukėlė šoką.

kokius kitus patrauklius, paveikius ir ideologiškai tinkamus herojus sovietinė santvarka galėjo pasiūlyti to meto lietuvių vaikui ir jaunuoliui?

Ieškant atsakymo į klausimą, kodėl buvo idealizuojami Amerikos, o ne Afrikos ir Australijos čiabuviai, reikėtų imti domėn, matyt, skirtingą šių kultūrų vertinimą. Daryčiau prielaidą, kad Amerikos autochtonai europiečių buvo laikomi kultūriškai pranašesniais ir – svarbiausia – „nepasidavusiais“. Be to, šiek tiek juokaujant, galima pastebėti, kad XIX–XX amžiaus Europos kultūroje stereotipinis Amerikos indėnas (susiklostė, kad tokiu tapo Didžiųjų lygumų *indėnai* – lakotai, čejenai, arapachai) buvo neatsiejamas nuo jo žirgo, afrikiečiai ar senieji australai visada pėsti... Tiesa, išimtis būtų pietų Afrikos zulai, kurie Europos medijose taip pat romantizuoti¹⁹.

XX AMŽIAUS DEVINTAS DEŠIMTMETIS – PERESTROIKA IR KARLAS MAJUS

Devintame dešimtmetyje, kaip ir anksčiau, būta daug perleidimų. Perleistas Henry'io Riderio Haggardo romanas „Montesumos duktė“ (1981), Cooperio „Pėdsekys“ (1985) ir „Medžiotojas“ (1986), taip pat Henrio W. Longfellow „Hiavatos giesmė“ (1981) ir Pilkosios Pelėdos „Girių piligrimai“ (1987). Iš naujų knygų pažymėtinos dvi Sovietų Latvijos autoriaus Arturo Lielaiso pažintinės knygos apie Centrinę ir Pietų Amerikas: 1982 metais išleista „Konkistadorai“ (1969) ir 1987 metais „Inkų auksas“ (1970). Į pažintinių lentyną tą dešimtmetį įsirikiavo ir Václavo Šolco „Titikakos ežero indėnai“ (1981). Pastebėčiau, kad abiejų Lielaiso knygų viršeliams lietuvių dailininkai suteikė dekoratyvų charakterį, o latviškai išleistų viršeliai – ideologiškai labai intensyvūs: vienas vaizduoja arogantišką, rüstų konkistadorą ir prie jo suklupusį čiabuvių, o kitame – šviesus inkų karys tamsaus šarvuoto raitelio su kalaviju fone.

1984 metais buvo išleista ir viena amerikietiškosios istoriografijos knyga, ligi šiol svarbi amerikanistikai – Dee Brown „Užkaskit mano širdį prie Vundid Ny“ (1970). Jos sėkmę Jungtinėse Valstijose Hamptonas Sidasas aiškino ne tik atliktu fundamentaliu tyrimu bei perspektyva, bet ir tuo, kad knyga pasirodė JAV karo Vietname metu, netrukus po išaiškintų vietnamiečių civilių žudynių My Lay vietoje, kurias įvykdė JAV kariškiai (Sides 2007: 391–413). Tais pačiais 1984 metais „Užkaskit mano širdį...“ išleido ir Maskvos leidykla „Progres“. Šios knygos pasirodymą SSRS, matyt, reikėtų sieti su šioje šalyje vykdyta antiamerikietiška propaganda, nors knygos turinys savaime nebuvo nekorektiškas – autochtonų žemių užėmimas buvo ištis žiaurus procesas. Tai, jog panašią politiką sovietų valdžia (o anksčiau – carinė) vykdė Sibiro ir Šiaurės tautų atžvilgiu domėn, žinoma, neimta.

¹⁹ Tokį romantizavimą lėmė sėkmingas zulų pasipriešinimas britams 1879 metų kare ir pergalė Isandlvano mūšyje, primenančiame lakotų ir jų sąjungininkų kovas, jų pergalę prie Little Big Horno (Litl Big Hornas) upės 1876 metų, taip pat įspūdinga afrikiečių apranga ir organizacija.

Iš fundamentalių Vakarų tekstų šiame dešimtmetyje fiksuotina filosofinė Henry'io D. Thoreau esė „Voldenas, arba Gyvenimas miške“, kuri, nors nebuvo apie Amerikos čiabuvius, iš esmės rėmėsi jų patirtimi ir santykiu su gamta, kuri Thoreau priešino merkantilistiniam požiūriui, naujų daiktų ir socialinės padėties kultui. Šia prasme ši knyga savo dvasia buvo artima Cooperio „Pionieriams“. Ši amerikiečių savianalizė sovietų leidėjams, matyt, tiko kaip dar vienas akmuo, skirtas kapitalizmo kritikai ir neigiamo Amerikos vertinimo pozicijų bastionui sustiprinti.

Bene reikšmingiausias devinto dešimtmečio įvykis literatūros apie Amerikos autochtonus baruose – naujas May'aus tritominio vertimas (visos knygos 1986–1988 metais išleistos 100 000 tiražu). Šių knygų pasirodymas, kaip ir bet kuri kita ligi tol drausta naujovė, susilaukė ypatingo skaitytojų (ar tiesiog norinčiųjų „turėti“ naujausias knygas) susidomėjimo²⁰.

Šio straipsnio autoriaus tėvas, tuomet Kauno radijo gamyklos darbuotojas, privačiame pokalbyje pasakojo, kad šiai knygai (taip pat romanui „Sidabro ežero turtais“ ir Maironio „Raštams“) Kauno zonos jungtinis knygynas organizavo akciją. Gyventojai stovėjo eilėse, kad galėtų šias knygas užsisakyti, gaudavo kvitą, sumokėdavo užstatą ir laukdavo „raštų“. Tokį susidomėjimą jis aiškino *perestroika*, bandymu įkvėpti laisvės gurkšnį ir sąsaja su nepriklausomybe bei tarpukario Lietuva, kai išėjo Vadeikio versti romanai „Vinetu“.

Jeį septintas dešimtmetis buvo didžiausio susidomėjimo Amerikos čiabuviais apogėjaus dešimtmetis, tai devintąjį galėtume apibūdinti kaip santykinę jo pabaigą. Neatsitiktinai būtent šiuo laikotarpiu išseko DEFA'os filmų su Mitičiumi šaltinis. Autoriaus skaičiavimu, devintame dešimtmetyje tebuvo nufilmuoti 3 filmai *apie indėnus*, kai septintajame – 9, o aštuntajame – 6 (Vitkus 2023: 42). Bene paskutinis šio žanro filmas „Meksikos prerijų plėšikai“ pasirodė 1988 metais. Tiesa, jame Mitičius vaidino svarbų, bet ne centrinį mistekų tautos vado vaidmenį, o ir pačių čiabuvių šiame filme buvo nedaug...

Darant nedidelę digresiją, norėtuši paminėti, kad 1987–1991 metais šio straipsnio autoriaus susidomėjimas *indėnais* bendraamžiams, paauglėjantiems berniukams, jau buvo egzotika. To meto vaikams didesnę įtaką akivaizdžiai darė Bruce'o Lee suvaidinti herojai, Silvesteris Stalone'ė ir jo personažas Rembo, Jeanas Claude'as Van Damme'as arba nindzės... Beje, veik visi filmai su Bruce'u Lee sukurti aštuntame dešimtmetyje, kai filmų *apie indėnus* populiarumas ėmė mažėti (tiesa, SSRS žiūrovai juos pamatė tik devinto dešimtmečio pradžioje ir ypač pabaigoje).

²⁰ Teodoras Četrauskas: „Pasaulis būtų kitoks, jei jame vyrautų Vinetu idealai“. Prieiga internete <<https://www.bernardinai.lt/2011-05-18-teodoras-cetrauskas-pasaulis-butu-kitoks-jeigu-jame-vyrautu-vinetu-idealai/>> [žiūrėta 2023 03 05].

XX AMŽIAUS DEŠIMTAS DEŠIMTMETIS – HEROJŲ KONKURENCIJA

Atkūrus nepriklausomybę ir prasidėjus visose gyvenimo sričių transformacijoms, pašėlusios permainos vyko ir knygų leidybos srityje: tai privačių leidyklų radimosi, valstybių leidyklų naujų tapatybių laikas, pradėta mokytis iš knygų daryti verslą. Mokyta dirbti rinkos sąlygomis, apgraibomis, bandant suvokti, ko išties reikia skaitytojui, o ne iš akies nusprendžiant, kad, tarkime, „Vinetu“ reikėtų išplatinti 100 000 tiražu. Ketvirtoji May'aus knyga „Sidabro ežero turtai“ 1991 metais buvo išleista jau 35 tūkstančiais mažesniu tiražu.

XX amžiaus paskutinis dešimtmetis tai ir naujos vizualinės kalbos paieška: leidžiamos knygos spalvingesniais viršeliais, bet dėl ekonominių sunkumų – minkštu viršeliu, dažnai prastai įrištos ir ant prasto (vartojant to laiko terminus – „blokadinio“) popieriaus.

Tai intensyvus spragų pildymo ir grįžimo į normalybę laikotarpis. Intensyviai leidžiamos May'aus ligi tol neišleistos knygos: „Juodasis mustangas“ (1993), „Vinetu – piratų priešas“ (1994), „Lokių medžiotojo sūnus“ (1997), „Kalėdos“ (1997), „Inko testamentas“ (1999), „Estakado dykumos šmėkla“ (1992, 1993) ir milžiniškais tiražais romanai apie Kara Ben Nemsio nuotykius Kurdistane. Perleidžiamas Mayne'as Reidas: „Baltaveidis vadas“ (1995), „Karo takas“ (1991), „Skalpų medžiotojai“ (1991), „Drąsioji medžiotoja“ (1993). Leidykla „Vyturys“ perleido visus Welskopf-Henrich romanus. Dešimtame dešimtmetyje išleistas ir Arnoldo Pričino sukurtas komiksas „Mažosios Ūdros karo takas“ (1996), tačiau daugiau šio žanro knygų neatsirado, veikiausiai dėl to, kad nebuvo komiksų tradicijos.

Knygas apie Laukinius Vakarus intensyviai leidžianti leidykla „Vaiga“ rado „savo“ autorių – Zane Grey. Atsitiktina ar ne, bet Grey knygose dominuoja paribio teritorijose plėšikaujančių gaujų ir kovos su jomis tema. Grey knygų leidyba, kaip ir tuo metu populiarūs detektyvai, kriminaliniai romanai bei laikraščiai atspindėjo itin neramią to meto Lietuvos tikrovę, kai kasdienis gyvenimas išties galėjo priminti Laukinius Vakarus. Kaip žinoma, pajutusios galios vakuumą, valstybės institucijų silpnumą, įstatymų trūkumą, dešimtame dešimtmetyje siautė nusikaltėlių gaujos, būta daug vagysčių, plėšimų ir pan., panašiai kaip XIX amžiaus viduryje JAV Vakaruose.

Sunku įvertinti realų indianistinės tematikos literatūros ir filmų populiarumą tuo metu, bet jis turėjo mažėti, nes tuomet smarkiai padidėjo naujų knygų, filmų, taigi ir herojų pasiūla, o senieji vesternai bei jų herojai, kaip pastebi filosofas Vytautas Abromaitis, pamažu prarado aktualumą ir gebėjimą artikuliuoti laiką, kuris tapo itin sudėtingas (Abromaitis 2023: 33–34).

Užčiuoptą nuotykinėlių romanų nišą ėmėsi pildyti tuo metu populiarūs Pasaulinės fantastikos aukso fondo serija (kito, erdvesnio, pasaulio ilgesys, tarsi kosminės

perrijos?) ir Skomanto knygos, kuriose vaizduojamas čiabuvių žemaičių kovos su Vokiečių Ordinu XIII amžiuje.

Šiame dešimtmetyje išaugo susidomėjimas ezoterika, sykiu ir šamanizmu, kaip „tikrojo žinojimo“ šaltiniu. Sykiu tam tikroje auditorijoje išpopuliarėjo rašytojo Carlosa Castendos knygos, kuriose jis išdėstė savo mokymąsi pas jakių (*Hiaki*) genties šamaną, eksperimentus su haliucinogenais, išgyvenimus ir dvasinius ieškojimus: „Nepažįstama tikrovė“ (1971, 1992), „Don Chuano mokymas“ (1968, 1996), „Kelionė į Ikstlaną“ (1972, 1997) ir kt. Šių dvasinių ieškojimų remiantis Amerikos čiabuvių patirtimis knygų atsiradimas koreliavo su „New Age“ judėjimo ideologija, tuo metu pasiekusia Lietuvą.

Jei palygintume XX amžiaus dešimtame dešimtmetyje išleistų knygų apie Amerikos čiabuvius statistiką su ankstesniais dešimtmečiais, turėtume konstatuoti, kad šiuo laikotarpiu jų publikuota daugiausia nei bet kada, tarsi skubant atsigrębti. Remiantis surinktais (ne galutiniais) duomenimis statistika atrodo taip: penktame dešimtmetyje pasirodė 3 pavadinimų knygos (iš jų 2 nuotykinės); šeštame dešimtmetyje – 7 (5 nuotykinės), septintame dešimtmetyje – 13 (6 nuotykinės); aštuntame dešimtmetyje – 18 (11 nuotykinės); devintame dešimtmetyje – 18 (8 nuotykinės); dešimtame dešimtmetyje – 37 (31 nuotykinės); 2000–2010 metais – 27 (16 nuotykinė) ir 2011–2023 metais – 16 (5 nuotykinės).

NUO 2000-ŲJŲ IKI DABAR – ČIABUVIŠKOJO DVASINGUMO PAIEŠKOS

Per pastaruosius du dešimtmečius literatūra apie Amerikos čiabuvius patyrė reikšmingų pokyčių: ji pamažu prarado populiarumą, leidyklos nustojo ją leisti, sykiu išseko „žaidimo indėnais“ tradicija, tačiau autochtonų gyvenimo patirtys buvo aktualizuojamos kitaip: per anksčiau kitaip minėtą dvasinių ieškojimų literatūrą. Tokio pobūdžio literatūra sudarė daugumą nuo 2010 metų Lietuvoje leistų knygų, jose skaitytojas vienaip ar kitaip susidurdavo su abiejų Amerikų autochtonais.

Tiesa, iš 2000–2010 metų leidybos ir knygų pavadinimų matyti, kad senoji leidybos tradicija vis dar tęsėsi. Buvo perleistas Cooperio „Paskutinis mohikanas“ (2007), šis tas iš May'aus, pavyzdžiui, „Sidabro ežero turtais“ (2007), taip pat veik visa Welskopf-Henrich: „Harka“ (2007), „Sugrįžimas pas dakotus“ (2004, 2007), „Jaunasis vadas“ (2007), „Anapus Misūrio“ (2005), „Juodųjų kalnų ola“ (2003, 2004, 2005). Didžiausią indėlį tęsiant šią tradiciją turėjo leidyklos „Alma littera“ politika, kuri numatė kartu su šiuolaikinėmis knygomis vaikus supažindinti ir su klasika, kur pateko nemažai knygų apie *indėnus*.

Kad ir kaip būtų, 2009 metais „Alma litteros“ išleistas Cooperio romanas „Prerijos“ buvo bene paskutinė nuotykių klasikos knyga apie Amerikos autochtonus.

Sunku atsakyti, kodėl nutrūko kaip tik tada: galbūt atėjus naujiems žmonėms, pasikeitė ir leidybos vaikams bei paaugliams kryptis, kita vertus, galėjo būti ir taip, kad visi tie, kuriems aptariama tematika rūpėjo, buvo šias knygas įsigiję, nes klasikos perleidimų, kaip matėme, buvo daug. Turėjo įtakos, matyt, ir naujų naratyvų JAV formavimasis. 1990 metais ekranus išvydo epinis Kevino Costnerio filmas „Šokiai su vilkais“ (angl. *Dances with Wolves*), bene paskutinis meninis filmas apie indėnus, kuris buvo žiūrimas visose Vakarų pasaulio šalyse²¹.

Kad klasikinė literatūra apie čiabuvius nebuvo pamiršta rodo ir tai, jog literatūros vadovėlio 5 klasei pirmojoje dalyje tebėra Cooperio romano „Paskutinis mohikanas“ ištrauka bei užduotys, kuriose mokiniai kviečiami palyginti dviejų herojų – indėnų berniuko iš „Mohikano“ ir Biliūno veikėjo apysakoje „Kliudžiau“ elgesio motyvaciją (tokį lyginimą galima vertinti kaip vadovėlių autorių labai kūrybingą, netikėtą prieigą, kuri leidžia aktualizuoti abu tekstus (*Literatūra...* 2018: 84–87)).

Nutrūkus nuotykinės klasikos leidybai, išryškėjo kita – „knygų dvasiai“, kuriose įkvėpimo ieškota per čiabuviškąją dvasingumą. Jos adresatas – ne vaikai ir paaugliai, bet veikiau norintys tobulėti suaugusieji. Jiems buvo skirtos knygos: Lynn Andrews „Šamanė“ (2008), „Dvasios moteris. Skydo mokymas“ (2008), Phil Lane, Judie Bopp, Michael Bopp ir Lee Brown „Šventas medis: Amerikos indėnų dvasinio mokymo esmė“ (2007), Richard Erdoes „Raišas elnias. Regėjimų ieškotojas“ (2015), Christopher McDougall „Gimę bėgti“ (2014), Robin Wall Kimmerer „Stumbražolių pynimai: protėvių išmintis“ (2022) ir kt.

Indėniškąją diskursą šiomis dienomis palaiko skirtingos veiklos: mėgėjų grupė viename iš socialinių tinklų, minėtos knygos dvasiai, gyvosios istorijos muziejaus „Vinetu kaimas“ veikla ir vienintelė Karlo May'aus vertėjo Jono Vadeikio ir indėnų etnografinė ekspozicija Kelmės krašto muziejuje²². Diskursą apie autochtonus pagyvino Katalikų bažnyčios kunigų lietuvių misijų Brazilijoje refleksija atsiminimuose bei unikali Bažnyčios muziejuje surengta paroda „Misijų kelias: lietuvių misionierių stotelės“ (2018–2019), kurioje pristatyta Antano Saulaičio SJ kolekcija.

Paradoksalu, bet nepriklausomoje Lietuvoje dėl minėto tėvo Saulaičio SJ, kun. Kazimiero Bėkštos ir kun. Ferdinando Bendoraičio veiklos viešame diskurse atsirado ir Amazonės baseine gyvenančių čiabuvių tema, o lietuvių skaitytojai galėjo susipažinti su Tukanų tautos mitu, kurį minėtam kun. Bėkštai savo kalba perdavė vienas šios tautos atstovas („Pieno ežeras. Tukanų mitas“, 2017). Šio mito vertimas

²¹ Panašios sėkmės sulaukė Mike'o Gabrielio ir Erico Goldbergo animacinis filmas „Pocahontas“ (1995).

²² Šią ekspoziciją sudaro trys dalys: pasakojimas apie Joną Vadeikį kaip vertėją ir Kelmės kraštotyryninką; Karlo May'aus gyvenimas ir kūrybos reprezentacija ir Šiaurės Amerikos indėnų etnografinė ekspozicija. Ekspozicijos formuotojas – kelmiškis Tomas Gaupša, eksponatų padovanojęs JAV lietuvis Kęstutis Čerkeliūnas. Pažymėtina, kad Kelmės krašto muziejus yra Karlo May'aus draugijos narys.

į lietuvių kalbą, be abejo, buvo išskirtinis projektas, nors vizualinė šios knygos dalis, mano akimis – kontroversiška (bet tai kitos diskusijos tema).

Peržvelgus pastarųjų dviejų dešimtmečių knygas nagrinėjama tema, turbūt būtų galima konstatuoti, kad šiandien Lietuvoje sudėtinga kalbėti apie susidomėjimą *indėnais* kaip reikšmingesnį fenomeną. Kaip knygų vaikams ir paaugliams žanras, ji nebėra madinga ir egzistuoja tik kaip anksčiau jas skaičiusių ir žaidusių *indėnais* nostalgija. Charakteringa šia prasme Selemono Paltanavičiaus knyga „Mūsų miestelio indėnai“ (2021), kuria bandoma tęsti jaukią mašiotišką tradiciją ir pabandyti įterpti žodį *indėnai* į šiandienos vaikų žodyną, bet... tekste jokių indėnų nėra. Svarstyčiau, kad šis žodis čia atsirado siekiant pabrėžti vaikų „kitoniškumą“, gyvybingumą, laisvės troškimą, sumanumą, kuo garsėjo literatūriniai ir tikrieji indėnai.

Kita vertus, Lietuvoje aptiktume vieną knygą aptariama tema, kurios populiarumas nėra nė kiek sumažėjęs ir kuri savitai tebetęsia nuotykinės literatūros tradicija. Tai dailininko ir animatoriaus Charleso Thorsono „Kikas“. Nuo 1968 metų ši knygelė pradinukams lietuvių kalba perleista net 14 kartų. Iš šio fakto, matyt, nepadarysime didelių išvadų, visgi įdomu pastebėti, kad vienas populiariausių Lietuvos vaikų herojų vis dar – *indėnų* berniukas.

APIBENDRINANT

Jameso Fenimoro Cooperio romanai, išleisti Vilniuje XIX amžiaus pirmoje pusėje lenkų kalba, žymėjo literatūros apie „Vakarų tyrlaukių gyvenimą“ ir sykiu Lietuvos skaitytojo domesio Amerikos autochtonais pradžia. Būtent Vilnius – tuomet kilusio ir klestėjusio romantizmo epicentras – buvo tas miestas, iš kurio po Lietuvos ir Lenkijos kultūros erdvę ėmė plisti nuotykinės knygos *apie indėnus*, ilgainiui tapusios vaikų ir jaunimo literatūros klasika.

Cooperio romanai, pasirodę JAV, išreiškė dalies amerikiečių intelektualų vizijas apie kitokią Ameriką – erdvią ir nemarkantistinę – ir simboliškai fiksavo šios svajonės neišsipildymą. Jo knygų apie Odinę Kojinę (angl. *Leatherstocking Tales*), kuriose plėtojama prarastoj rojaus tema, pasirodymas Lietuvos ir Lenkijos kultūros erdvėje koreliavo su romantizmo įkvėptomis pastangomis atkurti lietuvių ir lenkų „prarastąjį rojų“ – Abiejų Tautų Respubliką – ir pirmuoju sukilimu XIX amžiuje.

Jau nuo XVIII amžiaus antros pusės Europos švietėjų kurtas Amerikos čiabuvių kaip laisvų, kovojančių už laisvę ir autentiškai gyvenančių žmonių vaizdinys nusidriekė per visų nuotykinė knygų *apie indėnus* siužetus ir lėmė tolesnį jų heroizavimą bei idealizavimą. Toks požiūris išryškėjo ir pažintiniuose, romantinės tradicijos

įkvėptuose, sykiu antropologiškai tiksluose Ignoto Domeikos raštuose, kurie leido lietuviškajai auditorijai nuodugniau susipažinti su Pietų Amerikos autochtonais.

Sunku nusakyti, kokia buvo šių autorių įtaka Lietuvos skaitytojams, bet jau XIX amžiaus pabaigoje turėjusių galimybę išmokti skaityti ir rašyti (ir galėjusių skaityti lenkiškai) Lietuvos bei gretimų kraštų šeimų vaikai žaidė *indėnais* pagal Cooperio literatūrą.

Susidomėjimą čiabuviams Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyje, ypač katalizavo XIX–XX amžių sandūroje pasirodę greito veiksmo Karlo May'aus romanai, kurie pratęsė Amerikos čiabuvių bei jų draugų baltaveidžių romantizavimo tradiciją, kurią Europoje sustiprino kitų meno sričių raiška: dailė, fotografija ir „Laukinių Vakarų“ šou. Šie romanai, be kita ko, diegė veik antžmogiško vyriškumo ir herojiškumo sampratą, kuri vėliau buvo plėtojama kinematografijoje.

Amerikos čiabuvių temos populiarumą pirmojoje Lietuvos Respublikoje stimuliavo du veiksniai: vaikų literatūros raida ir skautų judėjimo populiarėjimas. Šiuo laikotarpiu literatūra apie Amerikos autochtonus jau vienareikšmiškai asocijuojama būtent su vaikų ir jaunimo literatūra. Tarpukariu į lietuvių kalbą buvo išversti daugelis May'aus romanų, kurie 1940 metais Lietuvą okupavus sovietams tapo kultūriniu kapitalu ir sąsaja su tarpukario Lietuva.

Literatūros apie Amerikos autochtonus tradicija Lietuvoje tęsėsi ir sovietmečiu, tiesa, be May'aus, kurio vietą užėmė Welskopf-Henrich. Ypač daug šio žanro literatūros pasirodė septintame ir aštuntame dešimtmetyje. Šis laikotarpis neatsiejamas nuo didelio VDR filmų apie *indėnus* populiarumo ir bendraminčių susirašinėjimo. Visi šie trys veiksniai – knygos, filmai, laišakai – kūrė savotišką europietiškąjį *indėniškąjį* etosą, jungusį Europos jaunimą.

Sovietinės okupacijos metais literatūros apie Amerikos autochtonus leidyba pasižymėjo inertiškumu: faktiškai buvo leidžiamos ir perleidžiamos kelių ideologiškai naudingų ar bent nežalingų autorių knygos, formavusios gana siaurą skaitytojų akiratį. Šios knygos, žvelgiant partijos ideologų akimis, turėjo tarnauti ne tik pramogai, bet ir JAV politikos kritikai. Akcentuota *indėnų* kova su amerikiečiais, vieno asmens lyderystės, kolektyvinio solidarumo ir panašūs vaizdiniai.

Dėl griežtų visuomenės suvaržymų sovietinės okupacijos metais domėjimasis Amerikos autochtonais sovietų valdomoje Lietuvoje buvo labiau literatūrinis, t. y. neperžengė vaikų žaidimo *indėnais* ribų ir neapėmė platesnių gyventojų sluoksnių, kaip kad tuometėje Čekoslovakijoje ar VDR. Sunku įsivaizduoti, kad čia būtų galėję vykti didesnės teminės gyvosios istorijos stovyklos, kas dar kartą liudija, kad Lietuvą tuomet nuo likusios Europos dalies skyrė ne viena, o dvi uždangos.

Atgavus nepriklausomybę literatūros apie Amerikos autochtonus leidybos srityje vykusius pokyčius galima įvardyti kaip grįžimo į normalybę laikotarpį, kai intensyviai šalintos spragos: leidžiamos sovietmečiu neišleistos knygos, kartojami

tarpukariu pasirodę romanai ir apsakymai (dažnai neatsižvelgiant į jų literatūrinę vertę), sykiu ieškoma naujų autorių bei naujo vizualinio knygu apie čiabuvius identiteto. Taip pat bandoma veikti rinkos sąlygomis ir išsiaiškinti, kokių knygu pageidautų skaitytojai.

Paskutinieji (ligi šiol) nuotykių klasikos apie Amerikos autochtonus (t. y. May'aus, Cooperio ir Welskopf-Henrich) leidimai 2007–2009 metais rodė, jog senosios knygu apie *indėnus* leidybos tradicija silpsta. Tai lėmė keletas veiksnių: pasikeitusi leidyklų politika – siekis ir išaugusios galimybės rasti naujų knygu bei naujų herojų, taip pat, matyt, menkstantis skaitytojų susidomėjimas *indėnais* ir apskritai – naujų išorinių dirgiklių gausa. Knygos apie Amerikos čiabuvius ilgainiui tapo tik nedidele neaprėpiamos ir vis besiplečiančios informacinės visatos dalimi.

Nuotykių klasikos apie Amerikos autochtonus leidybos tradicijos pabaiga nereiškė, jog iš viso nustota jais domėtis. Jau pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį imtos leisti „New Age“ dvasinių ieškojimų ir įkvėpimo literatūrai priskirtinos knygos, kurių autoriai rėmėsi būtent Amerikos čiabuvių patirtimi ir išminties tradicija. Jei klasikinė nuotykinė literatūra kalbėjo apie kovas už išorinę laisvę, keliones po tolimas šalis, naujoji susitelkė į vidinį asmens tobulėjimą („kelionę į save“) ir individualias harmoningo ryšio su aplinka paieškas.

Svarstant, kokia galėtų būti knygu apie Amerikos čiabuvius ateitis, galima manyti dvejopai: tendencijos daug nesikeis, t. y. bus leidžiamos pavienės knygos, o indianistinių diskursų palaikys du šaltiniai: žaidusių *indėnais* nostalgija ir dvasiniai ieškojimai, remiantis čiabuvių patirtimi. Kita vertus, galima būtų tikėtis daugiau akademinės literatūros ar autentiškų Amerikos autochtonų tekstų leidimų – ši literatūra galėtų suskambėti dekolonizacijos ir lyčių studijų kontekste.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Abromaitis, Vytautas. Kur dingo į horizontą jojantis kaubojus? *Literatūra ir menas*, 2023 m. kovo 24 d., 33–34.

Biliūnas, Jonas. *Liūdna pasaka*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 61–63.

Clark, Robert. The Last of the Iroquois. History and Myth of James Fenimore Cooper's „The Last of The Mohicans“. *Poetics Today*, Autumn, 1982, vol. 3, no. 4, 115–134.

Domeika, Ignatas. *Mano kelionės*, t. 1–2. Vilnius: Pradai, 2008.

Domejko, Ignacy. *Araukania i Jej Mieszkanicy*. Wilno: drukarnia Jozefa Zawadzkiego. Prieiga internete <[https://polona.pl/item/araukania-i-jej-mieszkanicy-wspomnienia-z-podrozy-po-poludniowych-prowincyah,MjIxnzE/3/#info:metadata](https://polona.pl/item/araukania-i-jej-mieszkanicy-wspomnienia-z-podrozy-po-poludniowych-prowincjach,MjIxnzE/3/#info:metadata)>.

Džiazuojanti istorija. Kaip grožinė literatūra formuoja mūsų santykį su istorija? Prieiga internete <<https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000181614/dziazuojanti-istorija-kaip-grozine-literatura-formuoja-musu-santyki-su-istorija>>.

Gudavičius, Edvardas. *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*. Sud. Aurimas Švedas. Vilnius: Aukso žuvis, 2020.

Jakob Fenimor Kuper. *Ostatni Mohikanin. Powieść historyczna z roku 1757*. Wilno: drukarnia B. Neumana, 1830. Prieiga internete <https://polona.pl/item/ostatni-mohikan-powiesc-historyczna-z-roku-1757-jakoba-fenimora-kupera-t-1,NjYxMTkxMDU/6/#info:metadata>.

Fiction. Prieiga internete <<https://plato.stanford.edu/entries/fiction/>>.

- Ignotas Domeika. Lietuvai, Prancūzijai, Čilei. 1802–1889.* Sud. Juozas Paškevičius, Diana Streikuvienė et al. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2002.
- Interviu su Gojko Mitičiumi kanale MDR Kultur. Prieiga internete <https://www.youtube.com/watch?v=Oh1BLiO9gxg&t=82s&ab_channel=leona1940>.
- Jakonytė, Loreta. Drąsiai, bet atsargiai: nuotykių poetika Prano Mašioti prozoje. *Rubinaitis*, 2014, nr. 3, 2–7.
- Jurgelevičius, Petras. *Piliečių auklėjimo mokykla – skautybė.* Kaunas: bendrovė „Švyturys“, 1920.
- Jurgelevičius, Petras. *Skautystė.* Kaunas: „Aušros“ knygynas, 1927.
- Lietuvos skautai.* Prieiga internete <<https://skautai.lt/istorija>>.
- Löw, Ryszard. Rzecz o Berku Neumanie, drukarzu wilenskim. *Teksty Drugie*, 2012, nr. 6, 373–381.
- Literatūra. Vadovėlis 5 klasei*, 1 dalis. Sud. Gitana Notrimaitė-Muzikevičienė, Inga Gresienė ir Saulius Žukas. Vilnius: Baltos lankos, 2018, 84–87.
- Longfellow, Henry W. *Hiavatos giesmė.* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1947.
- Loskiel, Georg Heinrich. *Geschichte der Mission der Evangelischen Bruder unter den Indianern in Nordamerika.* Leipzig: Brüdergemeinen Kummer, 1789. Į anglų kalbą knyga išversta 1794. Prieiga internete <<https://archive.org/details/historyofmission00losk/page/n5/mode/2up?view=theater>>.
- Lutz, Hartmut. German Indianthusiasm. A Socially Constructed German National(ist) Myth. *Germans and Indians. Fantasies, Encounters, Projections.* Ed. Colin G. Calloway, Gerd Gemünden and Susanne Zantop. Lincoln: University of Nebraska, 2002, 167–184.
- May, Karl. *My Life and My Efforts.* Prieiga internete <<https://www.gutenberg.org/files/2780/2780-h/2780-h.htm>>
- Maskaliūnienė, Nijolė, ir Tatolytė, Ingrida. Vertimo cenzūra sovietmečiu: kaip tirti, ką praradome? 2022. Prieiga internete <<https://naujienos.vu.lt/spectrum-vertimo-cenzura-sovietmeciu-kaip-tirti-ka-praradome/>>.
- Maskaliūnienė, Džiuljeta. *Peldų takais. Lietuvių vaikų literatūros tyrinėjimai.* Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011.
- Matulevičius, Saulius. *Europos indėnai: Šiaurės Amerikos indėnų kultūrų konstravimas Lietuvoje.* Baigiamasis magistro darbas. Kaunas, 2009.
- McLuhan, Marshall. *Understanding Media. The Extension of Man.* Cambridge: MIT Press, 1994.
- Pavilionienė Aušrinė Marija. Šiaurės Amerikos indėnai: svetimi savoje žemėje. *Gyvenimo ir teatro vadinimai: XX amžiaus vakarų drama.* Vilnius: Charibdė, 2004, 119–136.
- Rašytojas ir cenzūra.* Sud. Arvydas Sabonis ir Stasys Sabonis. Vilnius: Vaga, 1992.
- Rumbinas, Barbara, and Zygmunt Mazur. Adam Mickiewicz and James Fenimore Cooper: a Reappraisal. Prieiga internete <<https://jfcopersociety.org/content/04-crit/articles/ala/2012ala-rumbinas.htm/>>.
- Sides, Hampton. *Bury My Heart at Wounded Knee (Foreword).* New York: Holt Paperbacks, 2007, 391–413.
- Skorupskas, Andrius. Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.). *Genocidas ir rezistencija*, 2005, nr. 1 (17), 100–127.
- Stonienė, Vanda. Knygų cenzūra sovietmečiu. *Knygotyra*, 1994, t. 21 (28), 155–159.
- Storoczynski, Alex. *The Peasant Prince. Thaddeus Kosciuszko and the Age of Revolution.* New York: Thomas Dunne Books, 2009.
- Teodoras Četrauskas. „Pasaulis būtų kitoks, jei jame vyrautų Vinetu idealai“. Prieiga internete <<https://www.bernardinai.lt/2011-05-18-teodoras-cetrauskas-pasaulis-butu-kitoks-jeigu-jame-vyrautu-vinetu-idealai/>>.
- Vaižgantas. H. W. Longfellow. Hiavatos giesmė. *Rašai*, t. 21, *Literatūros kritika, 1923–1933*, 233–239.
- Valienė, Eugenija. *Kazio Almeno kūryba: tautinis turinys ir populiarioji literatūra.* Baigiamasis magistro darbas. Kaunas, 2009.
- Vanspankeren, Kathryn. *Amerikiečių literatūros apybraiža.* Vašingtonas: JAV informacijos agentūra, 1994.
- Vertimo cenzūra sovietmečiu: kaip tirti, ką praradome? Prieiga internete <<https://naujienos.vu.lt/spectrum-vertimo-cenzura-sovietmeciu-kaip-tirti-ka-praradome/>>.
- Vitkus, Zigmąs. Gojko Mitičius ir kovų už laisvę pasakojimai VDR filmuose apie indėnus. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2023, nr. 2, 40–45.
- Wood, Raymond. The Role of the Romantic West in Shaping the Third Reich. *Plains Anthropologist*, 1990, vol. 35, nr. 132, 313–319.
- Блюм, Арлен. *Запрещенные книги русских писателей и литературоведов, 1917–1991.* Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос. ун-т культуры и искусства, 2003.
- Шарый, Андрей. Зоркий Сокол и Ульзана на тропе войны – non fiction. *Svoboda*, published 26 ноября 2007, <<https://www.svoboda.org/a/423170.html#relatedInfoContainer>>.

Zigmas Vitkus
Klaipėda University
Institute of Baltic Region History and Archaeology, Lithuania

OVERVIEW OF THE LITERATURE ABOUT AMERICAN AUTOCHTHONES (INDIANS)
PUBLISHED IN LITHUANIA: FROM ADVENTURE NOVELS TO SPIRITUAL
DEVELOPMENT LITERATURE

SUMMARY. This article provides an overview of fiction and educational literature on North and South American autochthones published in Lithuania from the 19th century to the present. The author reconstructs the genre's emergence in Lithuanian literature, emphasizing its roots in Vilnius during the Romantic era. The study explores the genre's connections to the broader sociocultural and political context, asserting its unique impact on Lithuanian literature and children's socialization. Notably, this genre, characterized by active practice (it is arguably the only literary genre that was "practiced") served as a metaphorical window to the West during the Soviet occupation (1944–1990). The article analyzes the typology of such publications in Lithuania, elucidating the selection criteria, evolving publishing trends, and societal reception and significance.

KEYWORDS: young adult fiction, historical fiction, children's literature, adventure literature, autochthones, indigenous people, Native Americans, American Indians, publishing.

LIETUVOJE NUO XIX IKI XXI AMŽIAUS IŠLEISTŲ KNYGŲ APIE ŠIAURĖS IR PIETŲ AMERIKOS AUTOCHTONUS BIBLIOGRAFIJA (NEBAIGTINĖ)¹

GROŽINĖ LITERATŪRA

- Alexie, Sherman. *Absoliučiai tikras pusės etato indėno diėnorasitis*. Vilnius: Alma littera, 2011.
- Almenas, Kazys. *Upė į rytus, upė į šiaurę*. 1964, 2005.
- Aulis, Grėjus. *Seidžiija ir jos bebrai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956 (1935).
- Biliūnas, Jonas. *Liūdna pasaka*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 61–63.
- Bioka, Ettore. *Janoama*. Vilnius: Vaga, 1975.
- Deveraux, Jude (Devero, Džudi). *Erškėtis*. Kaunas: Tyrai, 1998, 2010.
- Emaras, Gustavas. *Tvirtoji ranka*. 1961, 1991 (1862).
- Emaras, Gustavas. *Gambusinas*. Vilnius: T. Galinis, 1992 (1866).
- Emaras, Gustavas. *Švilpikas*. Vilnius: Tyrai, 1997.
- Erdrich, Louise. *Naktinis sargas*. Vilnius: Alma littera, 2022.
- Fiedler, Arkady. *Mažasis bizonas*. 1965, 1995, 2007.
- Gaižauskas, Juozas. *Antarktidos indėnai*. Vilnius: Alma littera, 2023.
- Grey, Zane. *Tvirtovės apsuptis*. Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjunga, 1991.
- Grey, Zane. *Vaivorykštės tiltas*. 1993, 1994, 2008.
- Grey, Zane. *Vienišas vilkas*. Vilnius: Vaiga, 1993.
- Grey, Zane. *Dykumos auksas*. Vilnius: Vaiga, 1994.
- Grey, Zane. *Pasienio legionas*. Vilnius: Vaiga, 1994.
- Grīns, Aleksandrs. *Tobagas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010.
- Hagardas, Raideris, Henris. *Montesumos duktė*. 1963, 1980, 1996 (1892).
- Hillerman, Tony. *Laiko vagis*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Huonder, Anton. *Huronų vado priesaika*. 1926, 1994.
- Kasteljanos, Rosarija. *Maldos tamsoje*. Vilnius: Vaga, 1977.
- Knister. *Ragana Lilė pas indėnus*. Vilnius: Alma littera, 2006.
- Kuperis, Džeimsas F. *Pionieriai*. Vilnius: Vaga, 1966 (1823).
- Kuperis, Džeimsas F. *Paskutinis mohikanas*. 1923, 1953, 2007 (1826).
- Kuperis, Džeimsas F. *Prerijos*. 1939, 1961, 2009 (1827).
- Kuperis, Džeimsas F. *Pėdekys*. 1954, 1985 (1840).
- Kuperis, Džeimsas F. *Medžiotojas*. 1923, 1957, 1986 (1841).
- Lielajis, Artūras. *Konkistadorai*. Vilnius: Vaga, 1982.
- Lielajis, Artūras. *Inkų auksas*. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Londonas, Džekas. *Baltoji iltis*. 1938, 1949, 2018 (1906).
- Longfelou, Henris V. *Hiavatos giesmė*, 1926, 1947, 1981 (1855).
- Lutsas, Oskaras. *Pavasaris*. Vilnius: Vyturys, 1995.
- Majus, Karlas. *Winnetou: raudonodžių didvyris*. 6 t., Kaunas, 1933 (1893–1910).
- Majus, Karlas. *Vinetu*. 1986–1988, 1999–2000, 2014 (pirma dalis).
- Majus, Karlas. *Sidabro ežero turtai*. 1930–1931, 2007 (1894).
- Majus, Karlas. *Vinetu ir Old Švrehendas*. Kaunas: Vaiga, 1997–1998 (1894–1896).
- Majus, Karlas. *Juodasis mustangas*. 1939, 1993 (1897).
- Majus Karlas. *Vinetu – piratų priešas*. 1940, 1994.
- Majus, Karlas. *Lokių medžiotojo sūnus*. Vilnius: Agora, 1995.
- Majus, Karlas. *Kalėdos*. Vilnius: Agora, 1997.
- Majus Karlas. *Inko testamentas*. Vilnius: Vaiga, 1999.
- Majus, Karlas. *Estakado dykumos šmėkla*. 1993, 1994.
- Majus, Karlas. *Uolų tvirtovė*. Vilnius: Vaiga, 2001.
- Mašiotas, Pranas. *Nepaprastos atostogos*. Vilnius: Vaga, 1970 (1935).
- Mašiotas, Pranas. *Indėnai piliakalnyje*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1933.
- Mažosios Ūdros karo takas* [komiksas]. Vilnius: Asveja, 1996.
- Mirusiųjų vadų sala. Šiaurės Amerikos indėnų legenda*. Kaunas: Orientas, 1991.

¹ Sąrašas sudarytas remiantis trimis keturiais kriterijais: knygos yra „apie“ Šiaurės ir Pietų Amerikas; veiksmas vyksta Šiaurės arba Pietų Amerikoje; turinyje vienaip ar kitaip figūruoja Amerikos vietinės tautos ir jų figūravimas svarbus. Kai knyga išleista daug kartų, leidimo vieta ir leidykla nerašomi, paliekami tik metai. Prie kai kurių leidinių skliaustuose – pirmo leidimo metai. Kai kurios knygos nėra indianistinės, pavyzdžiui, Henrio Thoreau esė, bet ji į sąrašą įtraukiama, nes čiabuviškoji patirtis joje – svarbi ir tekste nesunkiai identifikuojama.

- Montaigne, Michel. Apie kanibalus. *Ešė*. Vilnius: Tyto alba, 2011, XXX.
- Mot, Odetė Di Baruš. *Markas ir Aragvajos indėnai*. Vilnius: Vaga, 1981.
- Paltanavičius, Seleccionas. *Mūsų miestelio indėnai*. Vilnius: Tyto alba, 2021.
- Paltanavičiūtė, Saulė. *Meksika – Marija – indėnės mištekės istorija*. Vilnius: Alma littera, 2021.
- Pilkoji Pelėda. *Girių piligrimai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958 (1935).
- Pilkoji Pelėda. *Girių piligrimai*. Vilnius: Vyturys, 1987 (1935).
- Pilkoji Pelėda. *Apleistos trobelės pasakojimai*. Vilnius: Vaga, 1976 (1936).
- Prišvinas, Michailas. *Pilkoji Pelėda*. Vilnius: Vaga, 1971.
- Ridas, Tomas Main. *Baltaveidis vadas*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, 1995.
- Ridas, Tomas Main. *Oceola – seminolų vadas*. Vilnius: Vaga, 1971.
- Ridas, Tomas Main. *Karo takas*. Vilnius: Vaivorykštė, 1991.
- Ridas, Tomas Main. *Skalpu medžiotojai*. Vilnius, 1991.
- Ridas, Tomas Main. *Drąsioji medžiotoja*. Vilnius: Viltis, 1993.
- Sat-Okas. *Baltasis mustangas*. Vilnius: Vaga, 1968 (1959).
- Sat-Okas. *Druskingųjų uolų slėnis*. Vilnius: Vaga, 1967 (1958).
- Saulės duktė. *Indėnų pasakos ir legendos*. Vilnius: Vaga, 1974.
- Smitas, Entonis. *Mato Grosas*. Vilnius: Vaga, 1983.
- Šolcas, Vaclavas. *Titikakos ežero indėnai*. Vilnius: Vaga, 1981.
- Šulcas, V. Džeimsas. *Sinopas – mažasis indėnas*. Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1946 (1913).
- Testore, Celestino. *Baisiųjų raudonodžių vadas*. Kaunas: Rasos leidybinė redakcija, 1990.
- Torsonas, Čarlzas. *Kikas*. 1968, 1969, 1973, 1982, 1991, 2000, 2002, 2004, 2008, 2011, 2013, 2018, 2021, 2023.
- Torsonas, Čarlzas. *Čikas ir Kikas*. Odilė, 2017.
- Tompsonas-Seton, Ernestas. *Vinipego vilkas ir kiti pasakojimai*. Klaipėda: bendrovė „Rytas“, 1930.
- Tompsonas-Seton, Ernestas. Indėnai briedžius medžioja. *Žiburėlis*, 1932, nr. 10, 91–195.
- Tompsonas-Seton, Ernestas. *Lobas – vilkų karalius*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- Tompsonas-Seton, Ernestas. *Mažieji laukinukai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.
- Tompsonas-Seton, Ernestas. *Rolfas giriose*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, 2009, 2011.
- Tompsonas-Seton, Ernestas. *Vinipego vilkas*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1974.
- Valdis. *Staburago vaikai*. Vilnius: Vaga, 1984.
- Velskopf-Henrich, Lizelotė. *Harka*. 1971, 1986, 1990, 2003, 2007 (1962).
- Velskopf-Henrich, Lizelotė. *Kelias tremtin*. 1972, 1986, 1991, 1992, 2005, 2007 (1962).
- Velskopf-Henrich, Lizelotė. *Topas ir Haris*. Vilnius: Vaga, 1973 (1963).
- Velskopf-Henrich, Lizelotė. *Sugrįžimas pas dakotus*. 1974, 1992, 2004, 2007 (1951, 1963).
- Velskopf-Henrich, Lizelotė. *Jaunasis vadas*. 1975, 1993, 2007 (1951).
- Velskopf-Henrich, Lizelotė. *Anapus Misūrio*. 1976, 1994, 2005 (1951).
- Velskopf-Henrich, Lizelotė. *Juodųjų kalnų ola*. 1992, 2001, 2003, 2004, 2005 (1963).
- Volteras. *Atviraširdis*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

ISTORIOGRAFIJA

- Braunas, Di. *Užkaskit mano širdį prie Vundid Ny*. Vilnius: Mintis, 1984.
- Ceramas, K. Vilhelmas. *Pirmasis amerikietis*. Vilnius: Mokslas, 1981.

DOKUMENTINĖ LITERATŪRA

- Fidleris, Arkadijus. *Sakais kvepianti Kanada*. Vilnius: Vaga, 1974.
- Fidleris, Arkadijus. *Rio de Oras*. Vilnius: Vaga, 1968.
- Kuzmiščevas, Vladimiras. *Majų žinių paslaptis*. Vilnius: Mintis, 1978.

- Stinglas, Miloslavas. *Indėnai be tomahaukų*. Vilnius: Vaga, 1969.

- Lavreckis, J. *Dievai tropikuose*. Vilnius: Mintis, 1968.
- Šolcas, Vaclavas. *Titikakos ežero indėnai*. Vilnius: Vaga, 1981.

ATSIMINIMAI, BIOGRAFIJOS

Crow Dog, Mary. *Lakotų moteris*. Vilnius: Baltos lankos, 2010.

Domeika, Ignatas. *Mano kelionės: tremtinio atsiminimai*, 1–2 t. Vilnius: Pradai, 2002.

Ignatas Domeika. *Lietuvai, Prancūzijai ir Čilei, 1802–1889*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2002.

DVASINIŲ IEŠKOJIMŲ LEKTŪRA

Andrews, Lynn. *Šamanė*. Vilnius: Alkione, 2008.

Andrews, Lynn. *Dvasios moteris. Skydo mokymas*. Vilnius: Alkione, 2008.

Castaneda, Carlos. *Nepažįstama tikrovė*. Kaunas: Init, 1992 ir kt. (pilnas rinkinys – 2019 m.)

Lame Deer, John Fire; Erdoes, Richard. *Raišas elnias. Regėjimų ieškotojas*. Vilnius: Margi raštai, 2015.

York, Michael. *Pagoniškoji teologija*. Vilnius: Asveja, 2008.

KITOS KNYGOS

Crow, David. *Blyškiaveidis melas*. Klaipėda: Liūtai ne avys, 2002.

Gustaitis, Algirdas. *Tobago salos paslaptys*. Klaipėda: AB „Klaipėdos rytas“, 1995.

Gwynne, C. Samuel. *Vasaros mėnulio imperija. Komančių pakilimas ir nuopolis*. Vilnius: Briedis, 2022.

Murdoch, H. David. *Šiaurės Amerikos indėnai*. Vilnius: Alma littera, 1997.

Girskis, Alfonsas. *Misionieriai tarp indėnų*. Vilnius: Vaga, 1972.

Guobys Aleksandras, ir Antanas Saulaitis. *Lietuvių misijos Amazonėje*. Vilnius, 2003.

Savickienė, Aurelija. *Misionierius. Antanas Saulaitis – žmogus, kuris visada šypsosi*. Vilnius: Alma littera, 2022.

Kimmerer, W. Robin, *Stumbražolių pynimai: protėvių išmintis, augalų pamokymai ir mokslinis pažinimas*. Vilnius: Kitos knygos, 2022.

McDougall, Christopher. *Gimę bėgti*. Kaunas: Obuolys, 2014.

Lane, Phil; Bopp, Judie; Bopp Michael; Brown. Lee. *Šventas medis: Amerikos indėnų dvasinio mokymo esmė*. Vilnius: Vaga, 2007.

Sams, Jamie; Carson, David. *Indėniškos išminties kortos: savosios galios ieškojimas pagal gyvūnų išmintį*. Kaunas: Mijalba, 2008.

Saulaitis, Antanas; Gentil dos Santos, Gabriel. *Pieno ežeras. Tukanų mitas*. Vilnius: Inter se, 2017.

Stalnionytė, Kristina. *Šuarų žemė*. Vilnius: Didakta, 2014.

Thoreau, D. Henry. *Voldenas, arba Gyvenimas miške. Apie pilietinio nepaklusnumo pareigą*. 1985, 1997, 1999, 2015, 2019.

Vitkutė, O. Jolanta. *Meksika – mano meilė*. Vilnius: Naratyvas, 2018.